

PAPER DETAILS

TITLE: Istilahlardaki Anlam Kargasasi Kapsaminda l'tibâr Kavrami ile Sâhid ve Mûtâbî Hadis
Arasindaki Iliski ve Farkliliklar

AUTHORS: Abdullah YILDIZ

PAGES: 72-111

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/264535>

İstilahlardaki Anlam Kargaşası Kapsamında İ'tibâr Kavramı ile Şâhid ve Mütâbî Hadis Arasındaki İlişki ve Farklılıklar

Abdullah YILDIZ *

Özet

Bu çalışmada; hadis istilâhları olarak “i'tibâr”, “şâhid” ve “mütâbî” kavramlarının ilk Hadis Usûlü ile dini kavramlar üzerine yazılmış eserlerde doğrudan yer alıp almadığı, söz konusu kavramlar hakkında kitap veya makale şeklinde müstakil bir çalışmanın bulunup bulunmadığı ele alınmış; bazı meşhur Hadis Usûlü ve Hadis İstilahları eserlerinde “i'tibâr” teriminin, “mütâbî” ve “şâhid” terimleriyle irtibatlı olarak müstakil bir başlık halinde yer aldığı üzerinde durulmuş ve bu durumun hadis ilmine vakıf olmayan bazı okuyucularda kavram kargaşası problemine sebep olduğuna dikkat çekilmiştir. İlgili problemi çözme amacıyla yapılan bu araştırmada; konu olan kavramlardan “i'tibâr”ın tamamen farklı olduğu, “mütâbî” ve “şâhid” kavramlarının ise anlamları itibariyle birbirlerine benzer olsalar bile delâlet ve fonksiyonları itibariyle farklı oldukları, dolayısıyla konu olan üç kavramın da birbirlerinden farklı oldukları, hadis ilminde otorite âlimlerin eserlerindeki ta'rif ve örnekler incelenerek ortaya konulmaya, karışıklık ve kargaşa problemi giderilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kavram, kargaşa, hadis istilâhları, hadis eserleri, “i'tibâr”, “mütâbî”, “şâhid”, problem, çözüm.

Abstract

In this study; we tried dealing with Hadith terms “i'tibâr”, “şâhid” ve “mütâbî” there were in classic Hadith Method and Concept Literatures directly or weren't. We tried studying there were or weren't independent books and article on these concepts (i'tibâr, mütâbî, şâhid) in Hadith Literatures. After this, we tried dealing with cause of single title (independet subject) these concepts in the Literatures. Because of this, we taked care to cause problem the confusion of concept on someones whose

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fak., Hadis Bilim Dalı, ebueslem@gmail.com

knowledge is not enough. However, in this study; we tried dealing with bringing to light and solving the problem of the confusion of these concepts, by saying these concepts were different one each, and bringing evidences and giving examples from hadith literatures of authority hadith scholars.

Key Words: Concept, confusion, hadith terms, hadith literatures, “i’tibâr”, “mütâbî”, “şâhid”, solution.

Giriş

Bir kelimenin sözlük ve genel anlamından farklı ve özel anlamda kullanılması olarak bilinen ıstılahlar, her ilim dalı ve disiplininin temel unsurlarıdır. Onlar, bedendeki hücreler gibi kendi alanlarıyla ilgili ilimlerde tamamı ve kemali oluştururlar. Kelime ve kavramlar, dilden dile farklılık arzettiği gibi özellikle soyut varlıklar ve düşüncelerin anlatımında kullanılan kelimelerin taalluk ettiği manalar da disiplinler arasında farklılık arzeder. İlim insanları, kendilerini ve mensubu oldukları disipline ait ilmî hakikatleri ancak bu ıstılahlarla ifade ederler. Genelde rivayet ve dirayet şeklinde iki kısımdan oluşan hadis ilminin ıstılahları bu ilmin temel taşlarıdır. Bu nedenle hadis ıstılahlarını bilmek ve tanımak büyük öneme sahiptir.

İslam’ın iki temel kaynağından birincisi olan Kur’ân’ı iyi anlamak, ancak Kur’ân ve tefsirle ilgili kavramların ciddî analiz ve anlaşılmasıyla mümkün olduğu gibi, kuşkusuz ikinci kaynağı olan hadislerin anlaşılması da hadis ve hadis usulü ile ilgili temel kavramların öğrenilmesiyle mümkün olacaktır. Belki tüm kavram çalışmalarında ve özellikle de din diline giren İslâmî kavramları tahlilde aslanan ise, ilgili kavram ya da kavramların genel ve sözlük anlamlarını, istikaklarını (türevlerini), tarihî süreç içindeki etimolojik seyrine uygun kazandığı anlamları tespit etmektir. Çünkü sözlük anlamı tespit edilememiş, lafızla mana arasındaki ilişki yani delâleti doğru tespit edilememiş bir kelimenin analizini yapmak ve kavramsal çerçevesini belirlemek mümkün olmadığı gibi, analizi yapılmayan ve kavramsal çerçevesi belirlenmeyen bir dil veya kelime üzerine de ilmî terminolojiyi oturtmak mümkün değildir. O halde izlememiz gereken en uygun yol, bir kelimenin delâletini ve semantik kategorisini, o kelimenin vaz olunduğu ve tarihî süreçteki etimolojik seyri içinde kazandığı manaları anlamaya çalışmaktır.

Hadis literatüründe genelde hadis metinlerinin anlaşılmasıyla ilgili olarak garîbu’l-hadîs ve fikhu’l-hadîs çalışmaları hicrî III. asrın başlarına uzanmasına rağmen, günümüz hadisçilerinden Abdullah Aydın’ın tespitlerine göre hadis ıstılahları (mustalahâtü’l-hadîs) ile ilgili müstakil çalışmalardan ilki, Hamid b. Yusuf el-Bandırmevî’nin (1172/1758)

Ukûdu'd-Durer fî Hudûd-i İlmi'l-Eser adlı eseriyle başlamıştır. Bu eserden sonra, aşağıdaki eserlerin tarihlerinden de anlaşılacağı üzere iki asrı aşkın yakın bir süre konuyla ilgili bir açılım ve ilerleme görülmemektedir.

Yaptığımız araştırma sonucunda “*İ'tibâr Kavramı ile Şâhid ve Mütâbî Hadisler*” konusunda yapılmış kitap veya makale şeklinde müstakil bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak genel anlamda hadis istilahları içerikli, başta ülkemiz ve yakın tarih hadisçilerinden Talat Koçyiğit'in *Hadis Istılahları* (Ankara 1980, 1985, 1987) ve *Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara 1992), Müctebâ Uğur'un *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara 1992) ve ayrıca günümüz Arap İslâm dünyasında yayınlanmış olan şu eserler bulunmaktadır:

- Nurettin İtr, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Hadîsiyye*, Dımaşk, 1396.
- Dr. Ali Züveyn, *Mu'cemu Mustalahâti Tevsîki'l-Hadîs*, Beyrût, 1407.
- Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, *Kâmûsu Mustalahâti'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Kahire, 1416.
- Muhammed Halef Selâme, *Lisânü'l-Muhaddisîn*, 5 c. (1712 madde başlığı içermektedir).
- Süleyman Müsellem el-Hareş ve Hüseyin İsmail el-Cemel, *Mu'cemu Mustalahâti'l-Hadîs*, Riyad, 1417.
- Muhammed Ziyâurrahmân el-A'zamî, *Mu'cemu Mustalahâti'l-Hadîs ve Letâîfi'l-İsnâd*, Riyad, 1420.
- Muhammed b. İbrahim el-Humeysî, *Mu'cemu Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Beyrut, 1421.
- Mecmau'l-Luğâti'l-Arabiyye'de Şerîat İlimleri Heyeti, *Mu'cem-u Mustalahâti'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Kahire, 1423.
- Abdülmennân er-Râsih, *Mu'cemu Istilâhâti'l-Ahâdîsi'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1425.
- Ahmed Yusuf Süleyman, *el-Mustalahâtu'l-Hadîsiyye*, Kahire, ts. Ayrıca hadisçi Abdullah Aydın'ın bu tespitlerine, Dâru't-Türâsi'l-Arabî tarafından Kahire'de yayınlanan Dr. Mahmud et-Tahhân'ın *Teysîr-u Mustalahâti'l-Hadîs* (s. 187) adlı eserini de eklemek gerekir.

Çağdaş bazı hadisçilerin de belirttiği üzere başta İbnu's-Salâh (643/1245) ve Nebevî (676/1277) olmak üzere bazı meşhur Hadis Usûlü ve Hadis Istılahları eserlerinde i'tibâr teriminin, mütâbî ve şâhid terimlerine iliştilerilerek müstakil bir başlık olarak yer alması âdeti, hadis ilmine vakıf olmayan bazı okuyuculara “i'tibâr” teriminin, bu iki terimin (mütâbî ve şâhidin) bir bölümü (bir çeşit hadis) olduğu zannını vermiştir. Bu nedenle hadis ilminde derin olmayan bir okuyucu, bu terimlerin üç ayrı hadis olduğunu düşünebilmektedir. Hadis ilminde otorite olan ve kitapları sonraki

eserlere kaynak teşkil eden İbnu's-Salâh ve Nevevî gibi âlimlerin eserlerinde i'tibâr; mütâbî' ve şâhid kavramlarıyla aynı başlıkta işlendiği; hatta daha sonraki bazı eserlerde üç terim birlikte tanımlandığı ve tanıtıldığı için, i'tibâr teriminin bu iki terimin bir bölümü veya bir çeşit hadis olduğu sanılmıştır. Konu olan kavramlarla ilgili bu durumun, hadis ilminde derin bilgi sahibi olmayan bazı okuyucularda kavram kargaşası problemine sebep olduğu anlaşılmıştır.

İlgili problemi çözmeye doğrultusunda yaptığımız bu çalışmada, konumuz olan kavramlarla ilgili sırasıyla şu işlemleri yapmaya çalıştık:

-Konuya esas olan kavramların Arapça kök ve türevlerini belirlemek, sözlük anlamlarını ve doğru kullanım alanlarını lügat, klasik usûl ve ıstılâh kitaplarından tespit etmek.

-İlgili kelimelerin verilen manalarda kullanılışlarını âyet, hadis, şiir ve başka rivayetlerle örneklemek.

-Konu edilen ıstılahlarla ilgili varsa müstakil kitap, makale vb. şekillerde literatürde yer alan çalışmaları kronolojik olarak tarif ve örnekleriyle incelemek.

Söz konusu kavramlarla (i'tibâr, mutâbî' ve şâhidle) ilgili yaptığımız bu çalışmanın, aralarındaki ilişki ve farklılıklar hakkında öğretenler ve öğrenciler nezdinde müşâhade ettiğimiz anlam karışıklık ve belirsizliğini giderme ve durumu netleştirmede etkili olacağı kanâatindeyiz.

I-İ'tibâr Kavramı ve İstılahlarda Anlam Kargaşası

1-Lugatte İ'tibâr: Türevi itibâriyle Arapça عبر kökünden gelen

kelime, اعتبر fiilinden mastardır. Sözlükte; rüya yorumlamak ve açıklamak, bir halden bir hale veya nehrin bir tarafından diğer tarafına geçmek, bir şeyi saymak ve tahmin etmek; “ب” harfî ceriyle denemek, öğüt ve ibret almak, kendi cinsinden başka bir şeyi tanımak için tetkik etmek, derin araştırmak ve delil aramak, mukayese etmek anlamlarındadır. Taaccüb ve hayret etmek anlamlarına da gelen kelime, aynı türden bir şeyin benzerinin olup olmadığını öğrenmek için yapılan derin araştırma demektir.¹

¹ Sözlük anlamı itibarıyla “اعتبار” kelimesi: Sözlükte; rüya yorumlamak ve tefsir etmek إن كنتم للرؤيا تعبرون “Eğer rüya yorumluyorsanız...” Yusuf, 12: 43; bir halden bir hale geçmek veya nehrin bir tarafından diğer tarafına yürümek, geçmek ولا جنبا إلا عابر سبيل... “Yoldan geçen (yolcu olan) müstesnâ...” Nisâ, 4: 43; Benû Kurayza ve Benû Nadr hakkında indirilen فاعبروا يا أولي الأبصار “Ey akıl sahipleri! İbret alın” Haşr, 59: 2, bir şeyi

Dil bilginlerine göre Araplar, bir konu üzerinde destek amaçlı delil araştıran kimse hakkında “عابر” ve “معتبر” kelimelerini kullanmaktadırlar. Bu doğrultuda Ebû Rezîn el-Ukaylî¹, rüya tabiri konusunda Nebî’den (s) şöyle işittiğini anlatmıştır:

saymak ve tahmin etmek, Arabların “عبر المتاع والدراهم يعبرها نظر كم وزنها وما هي؟” Eşya ve dirhemleri iyiden iyiye ölçüp değerlendirdi; yani onların miktar ve mahiyetini inceden inceye düşündü” vb. sözleri ölçmek ve mukayese etmek; “ب” harfi ceriyle denemek, öğüt ve ibret almak anlamlarının yanında Araplar’ın. اجعلنا ولا يموت سريعا حتى يرضيك بالطاعة. Ey Allahım! Beni dünyadan ibret alanlardan eyle, ...” sözlerinde olduğu üzere tetkik, derin araştırma, tahmin etmek ve mukâyese etmek anlamlarını da içermektedir. Araplar, kitabı, sesini yükseltmeden içinden okuyup tefekkür ve tedebbür eden kimse hakkında “عبر الكتاب يعبره عبرا” “O, kitabı iyiden iyiye düşündü” sözünü, yine kitabı derin inceleyip yorumlayan, bir konu hakkında delil arayan kimse hakkında da “المستدل بالشئ على الشئ : Bir şey üzerinde, hakkında bir şeyi delil getirmek المعبر العابر” ve “عابر” kelimelerini kullanmaktadırlar. Taaccüb ve hayret etmek anlamlarına da gelen اعتبار, aynı türden bir şeyin benzerinin olup olmadığını öğrenmek için yapılan araştırma demektir. Bkz. Râgıb el-İsfahânî, Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Beyrut ts, s. 320; İbnu’l-Esîr, Mecdüddîn el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Beyrut 1956, III, 170; İbn Manzur, Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sâder, Beyrut ts., IV, 529-531. Hasan Hilmi Efendi-Hasan Tahsîn, *Kâmus Tercemesi*, İstanbul 1305, II, 514-517; *el-Müncid fî’l-luğati ve’l-a’lâm*, Beyrut 1986, s. 384; Muhammed Fuâd Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, İstanbul ts, s. 445; Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi*, mtrc. Ahmed Naim, Ankara 1970, I, 114; Mahmud et-Tahhân, *Teyisîru mustalahi’l-hadîs*, Kahire 1981, s. 104; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, Ankara 1985, s. 174.

¹ **Ebû Rezîn**; Mes’ud b. Mâlik el-Esedî’dir. İsminin Ubeyd olduğu da söylenir. Kûfe’ye yerleşmiştir. İbn Şahin onun sahâbî olduğunu söylerken, tarihçi Ebû Musa onun sahâbî olmadığına kaildir. Sıffin savaşında Hz. Ali ile birlikte bulunmuştur. Kütüb-i Sitte’de İbn Ümmü Mektûm, Hz. Ali, Ebû Musa el-Eşarî ve Ebû Hureyre’den sahabe murseli şeklinde rivâyetleri bulunmaktadır. Ebû Zur’a ve Ebu’l Hasan el-İclî onu sika kabul etmişlerdir. İbn Hıbbân, Ebû Hureyre’nin arkadaşlarından olan bu zatı tâbiinin sikalarından saymıştır. Ebu’l-Hasan Ahmed b. Abdullah el-İclî, *Târîhu’s-sikât*, Beyrut 1984, s. 427 (1565); İbn Hıbbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbbân, *Sikât-ü İbn Hıbbân*, Beyrut 1988, V, 441; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, Mısır 1328, IV, 74-75.

"الرؤيا علي رجل طائر مالم تعبر فاذا عبرت وقعت، قال: والرؤيا جزء من ستة وأربعين جزءاً

"من النبوة" *Rüya, yorumlanmadıkça sanki bir kuşun ayağında asılıdır (sâbit değil, kararsız ve değişkendir). Yorumlandığında ona (o yoruma) göre gerçekleşir. Rüya, nübüvvetin kırk altı cüz'ünden (kısmından) bir bölümüdür. (hadisin sonunda) Ebû Rezîn, sanırım Resûlullah şöyle buyurmuştur diyerek söylemeye devam etti: O halde onu (rüyayı) sizi seven veya bu konuda ilim ve tecrübe sahibi olandan (alim olan ve uzmanından) başkalarına anlatmayın.*"¹ Haberde görüldüğü üzere sanki Resûlullah (s), görülen rüyayı bu iki zümreden başkasına anlatmayı hoş görmemektedir. Çünkü daha ziyade seven kimsenin arzusu, rüya ile ilgili yorumunda rüya sahibini mutlu etmek; işin uzmanı olan hâzık (uzman) bir yorumcunun amacı da işinin hakkını vermek ve rüya sahibine moral vererek onu desteklemektir. Bu durumun aksine, eğer rüyayı anlattığınız kimse âlim ve işin uzmanı değilse yorumu, rüya gören kimsenin üzüntüsünü (merak ve endişesini) bitirmede acele etmediği gibi, onun üzüntüsünü de gideremez.

Senedinde zayıf ravi Yezîd b. Ebân er-Rekkâşî'nin² de bulunduğu diğer bir hadiste de şöyle denilmektedir: "الرؤيا لأول عابر... "Rüya ilk tabir edene göredir (ilk yorumcuya göre seyreder)".³ Görüldüğü üzere her iki hadisten de; derin bir araştırmacı ve yorumcu olan "عابر" den rüya sahibine bir destek olduğu, onu kuvvetlendirdiği (onun psikolojisini düzelttiği) anlaşılmaktadır. Çünkü rüya ve "عابر" (yorumlayıcı) ile ilgili şöyle denilmektedir: İşi bilen (uzman) bir kimsenin yorumu, kişiyi bir öğüt almaya ve kötülükten vazgeçmeye, büşrâya (müjde, sevinme ve moral itibarıyla destek ve kuvvetlenmeye), ni'mete ve teşekkürle sevkeder; aksine rüya sahibini sevmeyen ve bilmeyen bir kimsenin yorumu ise, rüya göreni üzer, yanıltır ve onu Allah'ın koyduğu hal üzerinden uzaklaştırır. Bu da

¹ İbn Hanbel, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul 1981, II, 133; IV, 10, 11, 12, 13; Dârimi, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen*, "Rüya", 11, İstanbul 1981, I, 522; İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, "Rüya", 6, İstanbul 1981, II, 1288; A. J. Wensinck, *Mu'cemü'l-müfrehres li elfâzi'l-hadîsi'n-Nebevî*, İstanbul 1988, II, 205.

² Yezîd b. Ebân er-Rekkâşî (120/738); Ebû Ömer el-Basrî. Kıssacı ve zâhid bir ravidir. Yahya b. Saîd onun zayıf ve kaderi bir kimse olduğunu söyler, ondan hadis rivayet etmezdi. İbn Maîn de onun zayıf olduğunu belirtir. O, babası Ebân, Enes b. Malik, Guneym b. Kays, Ebu'l-Hakem el-Becelî ve Hasan el-Basrî'den rivayet etmiş; kendisinden de oğlu Abdunnûr ve kardeşinin oğlu Fazl b. İsâ b. Ebân, Katâde ve Muhammed b. Münkedir rivayet etmişlerdir. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1996, IV, 403-404; *Takrîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1986, s. 599.

³ İbn Mâce, "Rüyâ", 7 (3915); İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*, III, 170.

yanlışı, hurâfe ve üzüntülere, manen zayıflamaya yol açar.¹ Bu durumda "اعتبار" kelimesinin luğat manaları arasında derin araştırmanın yanında desteklemek ve kuvvetlendirmek manaları da bulunmaktadır.

2-İstilah'ta İ'tibâr: Temel hadis eserlerinde "i'tibâr"; başka bir tariki olmadığı ileri sürülen, zayıf hadislerden sayılan ferd ve garib hadisi kuvvetlendirmeye yönelik mütâbi' ve şâhid hadise erişme ve onları iyice tanımaya vesile olan bir terimdir.² Nitekim "اعتبار" kelimesini, "تتبع" ve "سبر" kelimeleriyle eşdeğer olarak gören İbnu's-Salâh (643/1245) ve Suyûtî (911/1505) gibi bazı meşhur Hadis Usûlü âlimleri, terim olarak ravilerden birinin rivayetinde tek kaldığı (ferd veya garib) hadisi başka bir ravinin rivayet edip etmediğini, rivayetine iştirak edip etmediğini, ilgili hadisin geliş yollarını ve hadisi destekleyen mütâbi' ve şâhidin olup olmadığını araştırmak olarak tarif etmektedirler.³ Muhtelif hadis eserlerinden arayıp tarama ve mukâyese neticesinde ele alınan ferd hadisin, kendisinin ve benzerinin başka ravi veya raviler tarafından rivayet edildiği ortaya konursa, hadis destek ve takviye almış, ferd olmaktan kurtulmuş, mutâba' veya mutâbaun aleyh olmuş olur. Nitekim İbn Hacer (852/1448) de i'tibâr terimini, "ferd olduğu zannedilen bir hadisin mütâbi' nin olup olmadığını anlamak için tariklerini câmilerden, müsnedlerden ve cüzlerden araştırma" şeklinde daha net bir ifâdeyle tanımlamaktadır.⁴

Aynısının ve benzerinin başka yollardan rivayet edilip edilmediğini ortaya çıkarmak için yapılan araştırma anlamına gelen, bu anlamda husûsileşmiş bir kavram olan "اعتبار" kavramına ilk

¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 529-533; Hasan Hilmi Efendi-Hasan Tahsin, *Kâmus Tercemesi*, II, 514-517.

² İbu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr, Dımaşk 1983, s. 82; Fasîhu'l-Herevî, Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Ali el-Fârisî, *Cevâhiru'l-usûl fî ilmi hadîsi'r-Resûl*, thk. Ebu'l-Maâlî el-Kâdî Ather el-Mubârekfûrî, INDIA 1393, s. 38; İbn Hacer, *Şerhu'n-Nuhbe Nüzhetü'n-nazar fî tevzîh-i Nuhbetü'l-fiker*, thk. Nureddin İtr, Dımaşk 1993, s. 72; Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Tedribu'r-râvî fî şerh'i Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Abdulvahhâb Abdullatîf, Beyrut 1979, I, 241-242; el-Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn, *Kavâidu't-tahdîs*, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr-Muhammed Reşid er-Rızâ, Beyrut 1987, s. 133.

³ İbu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 82, 83; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 72; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 241-242; et-Tahhân, *Teysîr-u mustalahi'l-hadîs*, s. 104; ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I. 114; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve İstilahları*, Terc. Yaşar Kandemir, Ankara 1971, s. 193; Ammad, Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, çev. Yavuz Köktaş, İstanbul 2011, s. 51.

⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 72.

(mütekaddimûna âit) Hadis Usûlû eserlerinde rastlanmamaktadır. Genelde İmam Şâfiî'nin (204/819) ve mütekaddimûn usûlcülerin eserlerinde; ravileri teferrüd eden garîb veya ferd hadisler için çok sık olmaksızın, ... تفرّد ب ، تفرّد به vb. ifâdeler; senetlerine başka bir ravinin katılımı (mütâbi' veya şâhid) anlamında ise katıldı, katılmadı, benzedi, tabi oldu ve tabi olmadı anlamına gelen مثل ذلك ، لم يأت بمثله ، فذكر نحوه ، فقال مثله ، أشبهه ، أتبعه ، يوافق ، وافق ، شارك فيه ، مثل الحديث ، مثل فلان ، حدث بمثله ، ، تابعه ، تبعه kelimeleeri, daha sonraki eserlerde bu kelimelerin türevleri olan تابع ، وافق ve شارك vb. kelimeler; kısaltma ve tekrardan kaçınma amacıyla nakleden ravi için, Kütüb-i Sitte eserlerinin bir kısmında ve ilk Hadis Usulû eserlerinde; "o benzerini dedi, o aynısını dedi, benzerini rivayet etti, o benzerini veya başkasını nakletti ve nakletmedi vb...." anlamlara gelen قال نحوه ، مثله ، مثله حديث ، فلان عن فلان مثله ، نقل غيره ، لم ينقله غيره ، حدث ... gelen ... رواه غيره gibi ifadeler kullanıldığı görölmektedir.¹

Sonuç olarak i'tibâr; hadis ilmiyle ilgisi az olan bazı kimselerce zannedildiği gibi mütâbi' (tâbi') ve şâhid gibi bir hadis çeşidi değil, kuvvetlendirmek için ferd veya garip olan hadisin ravisinin rivayette tek olup olmadığını, bu hadisin (diğer muhaddislerce) ma'rûf olup olmadığını, yollarını ve hallerini tanımak amacıyla araştırmak ve bu iki hadise (mutâbi' ve şâhide) ulaşmak durumudur.² Her ne kadar bazı çağdaş muhaddislerce daha genel anlamda, bir hadisin aynısının veya benzerinin başka yollardan

¹ Şafîî, Muhammed İdris, *er-Risâle*, tlk. Abdulfettah b. Zâfir Kebbâre, Beyrut 1999, s. 95, 162, 164, 165, 166-170, 236; *İhtilâfu'l-Hadîs*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Beyrut 1985, s. 99, 119, 172, 173; *el-Ümm*, mtrc. Şeyh Mustafa Abdurrezzâk, Bulâk 1321, I, 5, 6; Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu'l-Müslim*, “Mukaddime”, 4, 5, İstanbul 1981, I, 10; “İman”, 3, 4, 6, 9, 11, 13 (I-4-43); Dârimî, *Süneni'd-Dârimî*, “Vudû”, 16, 28, 57; Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsâ, *Sünen-i Tirmizî*, “İman”, 2, 3, 4, İstanbul, 1981; er-Râmehurmezî, el-Kâdî Hasen b. Abdurrahman, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut 1971, s. 330, 342, 343, 393, 446, 465, 590; Hakim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh, *Ma'rîfet'ü ulûmi'l-hadîs*, thk. Seyyid Ma'zam Hüseyin, Beyrut 1997, s. 153-164; *Kitabu'l-medhal ilâ ma'rîfet-i kitâbi'l-iklîl*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, Beyrut 2003, s. 93, 94, 95, 98, 170, 181, 182, 183, 185, 186, 189, 192; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fî ulmi'r-rivâye*, Beyrut 1988, s. 211-214, 425-426.

² İbnu's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 82; Fasîhu'l-Herevî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 38; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s.72; el-Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 133; et-Tahhân, *Teyisîr-u mustalahu'l-hadîs*, s. 104.

rivayet edilip edilmediğini ortaya koymak için veya bizzat sahih olan hadisin dışındaki hadisleri, hasen ve zayıf hadisleri kuvvetlendirmek veya durumlarını yükseltmek için sıkça kullanılan *mutâbi*’, *şâhid* ve *âdîd* kelimeleriyle müteradif kullanılsa da,¹ klasik Hadis Usûlü kaynaklarında ve özel anlamda i’tibâr; rivâyetinde teferrüd² eden ravinin (ferd veya garîb hadisin), bir mutâbi’i (tâbi’i) veya şâhidinin bulunup bulunmadığını, muhtelif hadis kaynaklarından araştırma işlemidir. Ayrıca araştıran muhaddis, i’tibâr neticesinde aynı veya benzer anlamda başka tarikli bir hadis (mutâbi’) bulamadığı durumda ise mutlak teferrüd gerçekleşmiş demektir.³

Araştırma yapan bir muhaddis, ne kadar âlim olsa da ferd ve garîb olduğunu ileri sürdüğü bir hadisin bütün versiyonlarını tespit etmiş olamamaktadır. Genelde bazı muhaddisler, asıl hadislerde gösterdikleri titizliği şâhid ve mutâbi’ hadislerde göstermemektedirler. Onlar, asıl hadislerde göstermedikleri musâmahayı mutâbi’ ve şâhid hadislerde gösterebilmişlerdir. Nitekim bazı temel Hadis Usûlü kaynaklarında, Buhârî ve Müslim’in Sahîh’lerinde bile azımsanmıyacak sayıda (200 civarında) ferd ve garib hadis bulunduğu, bu hadislerin ravileri arasında tek kendisinin rivayetiyle ihticâc edilmeyen zayıf raviler olduğundan, Şeyhân’ın, o rivayetleri mutâbî ve şâhid rivayetlerle desteklediklerinden söz edilmektedir.⁴ Kanâatimce Sahîhan ile ilgili bu durum, ferd ve garip olduğu söylenen bu hadislerin başka senetlerle nakledilip edilmediğini, önceki çalışmalara ilâveten çağımızın bilgi ve teknoloji imkânlarıyla yeniden araştırmayı (i’tibârı) ve özel bir çalışmayı gerektirmektedir.

Ferd veya garib bir hadisin aynısının veya benzerinin başka yollardan rivayet edilip edilmediğini ortaya çıkarmak ve onun durumunu kuvvetlendirmek için yapılan araştırmanın adı olan i’tibâr, her zaîf hadis için yapılmamakta; ancak çok zaîf olmayan ve kuvvetlendirmeye elverişli olan hadisler için mümkün olmaktadır. Nitekim hadis ilmi sahasındaki bazı münekkitler, bir kısım zayıf hadisler hakkında “*Bu hadis, i’tibâra*

¹ Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 2012, s. 142; İbrahim Canan, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, I. Ankara 1998, s. 551-579.

² Teferrüd: Bir hadisi rivayette tek kalmak veya bir hadisi garîb veya ferd olarak rivayet etmek, demektir. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.315.

³ İbu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 84; Fasîhu’l-Herevî, *Cevâhiru’l-usûl*, s. 39; İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *el-Bâisu’l-hasîs şerhu ihtisârî ulûmi’l-hadîs*, tlf. Ahmed Muhammed Şâkir, Lübnân 1408, s. 49; Suyûtî, *Tedribu’r-râvî*, I, 243; el-Kâsimî, *Kavâidu’t-tahdîs*, s. 133; et-Tahhân, *Teysîru’l-mustalahu’l-hadîs*, s. 104.

⁴ İbu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 84; Fasîhu’l-Herevî, *Cevâhiru’l-üsûl*, s. 40; İbn Kesîr, *el-Bâisu’l-hasîs şerh’i ihtisâr’i ulûmi’l--hadîs*, s. 49; Ahmet Yücel, *Hadis Usulü*, s. 152.

“*elverişlidir*” لا يصلح veya “*Bu hadis, i’tibâra elverişli değildir*” لا يصلح demişlerdir.¹ Ayrıca zaîf bir hadisin ravilerinden biri veya birkaçı hakkında, “متروك الحديث” şeklinde cerh ifadesi kullanılmışsa o hadis i’tibâr için alınmamaktadır. Bu konuda (أحب حبيبك هونا ما...) “*Dostunu ölçülü sev...*”² anlamındaki hadis örnek verilmektedir:

حدَّثَنَا أَبُو كَرِيبٍ، حَدَّثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ عَمْرٍو الْكَلْبِيُّ عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَرَاهُ رَفَعَهُ قَالَ : أَحَبُّ حَبِيبِكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِضُكَ يَوْمًا مَا، وَأَبْغَضُ بَغِضُكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ حَبِيبُكَ يَوْمًا مَا.:

Ebû Kureyb + Süveyd b. Amr + Hammâd b. Seleme + Eyyûb (es-Sahtiyânî) + Muhammed b. Sirîn + Ebû Hureyre + Nebî (s) senediyle, Ebû Hureyre’nin ref’ ettiği bu hadisi rivayet eden Tirmizi, onun hakkında: “Bu hadis gariptir, çünkü onu yalnız bu tarikden bilmekteyiz.” demektedir; doğrusu bu haberin, Hz. Ali’den geldiğini ve ona ait söz, yani mevkuf haber olduğunu belirtmektedir. Ayrıca o, bu hadisi Ebû Eyyûb’dan “*zaîfu’l-hadîs*” ravi olan Hasan b. Ebû Ca’fer’in³ de rivayet ettiğini, bu nedenle de hadisin zaîf olduğunu belirtmektedir.⁴ Söz konusu hadis hakkında Suyûtî, Tirmizî’nin sözüne şu şekilde cevap vermektedir: İlgili hadis, Tirmizî’nin dediği gibi bir (tek) tarikte sabittir, yoksa onu Hasan b. Dînâr da İbn Sirîn’den rivayet etmiştir. Ancak Hasan b. Dinar, “*metrûku’l-hadîs*” (mecruh ve metrûk) bir râvidir⁵; dolayısıyla sözü edilen hadis mutâba’at için elverişli değildir.¹

¹ İbu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 84; İbn Kesîr, *el-Bâisu’l-hasîs*, s. 49; Fasîhu’l-Herevî, *Cevâhiru’l-usûl*, s. 40; Suyûtî, *Tedribu’r-râvî*, I, 243.

² Tirmizî, *Sünen*, “el-Birru ve’s-Sıla”, 60; Bu hadis ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu’l-hafa ve müzîlû’l-ilbâs*, tab. Ahmed el-Kalâş, Kahire ts., I, s. 54-55 (130); ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarîh Tercemesi*, I, 115-116; Yaşar Kandemir, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, Ankara 1971, s. 194.

³ Hasan b. Ebû Ca’fer el-Cüfrî (167/783): Basralıdır, âbid ve faziletli ve fakat “*zaîfu’l-hadîs*” Yedinci tabakadan bir râvidir. Ebu’l-Hasan el-İclî, *Tarihu’s-sikât*, s. 113; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 159.

⁴ Tirmizî, *Sünen*, “el-Birru ve’s-Sıla”, 60 (1997); Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu’l-hafa ve müzîlû’l-ilbâs*, Kahire ts., I, s. 54.

⁵ Hasan b. Dînâr: O, Hasan b. Vâsıl et-Temîmî’dir, Künyesi, Ebû Saîd el-Basrî’dir. Dinar, üvey babasıdır. O, Hasan el-Basrî’den, Muhammed b. Sirîn’den ve Yezîd er-Rekkâşî vb.’den rivâyet etmiştir. Kendisinden de Şeybân en-Nahvî, Hammâd b. Zeyd, Süfyân es-Sevrî ve Kadî Ebû Yusuf rivâyet etmiştir. Onun hakkında İbn Mübârek “yalnız hayır biliyorum, ama arkadaşlarım vakfettiler, rivâyeti durdurdular ben de durdurdum”

3-İ'tibâr'da Metodik Uygulama Seyri: Ferd veya garîb olan hadisin durumunu takviye amaçlı araştırma dediğimiz i'tibârın seyrini şöyle sıralamak mümkündür:

-Ferd veya garîb hadise uygunluk ve desteklemek amacıyla mutâbi' ve şâhid hadisi araştıran kimse, ilk olarak merviyattan sayılan ferd veya garîb hadisi ele alır.

-İlgili hadisi müsned, câmi, sünen, mu'cem, cüz ve benzer temel kaynaklardan, internet sitesinde yer alan hadis programlarından aynı veya benzer lafızla, başka tariklerle nakledilip edilmediğini dikkatlice inceler.

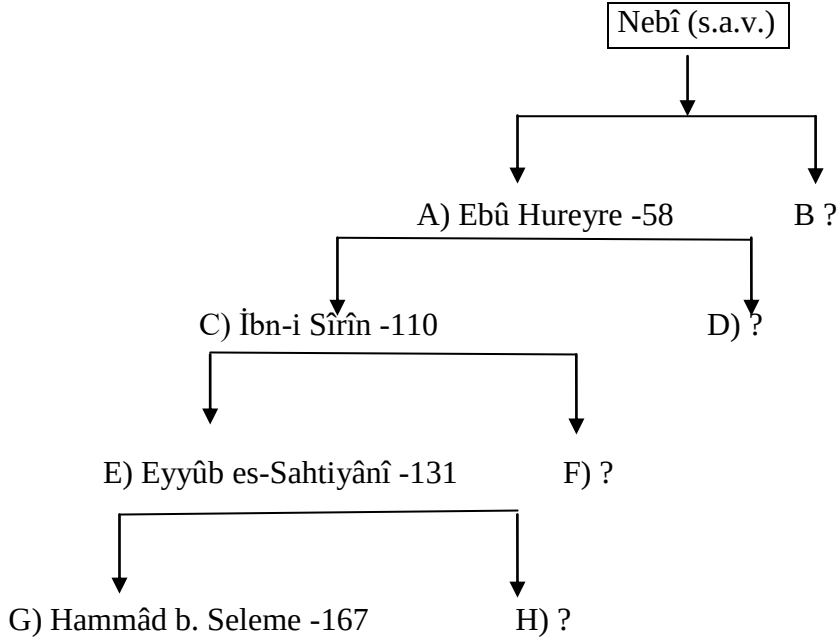
-Bu incelemede, ferd hadisi aynı hocadan rivayet eden başka raviler olup olmadığını öncelikle ilgili hadise ait senedin başındaki ravinin akranlarından başlayarak ve mukayeseli olarak o ravinin şeyhi, şeyhinin şeyhi ile olan ilişkisini sahâbî tabakasına kadar arayıp taramak suretiyle araştırma ve tespit etmeye devam eder. Çalışmamızın akışı içinde mutâbî ve şâhid hadis konularında farklı örnekler verilecektir; ancak temel hadis kaynaklarına baktığımızda Resûlullah'dan (s) itibaren ferd veya garîp bir hadisi, benzer lafız ve mana ile takviye eden bir başka hadisin (mutabi' ve şâhidin) olup olmadığını araştırmanın hemen her zamanda mümkün olduğu görülmektedir.

Suyûtî'nin, râvileri içinde “*metrûkü'l-hadîs*” bir ravi bulunduğu için itibara elverişli bulmadığı yukarıdaki “... أحب حبيك هونا ما” hadisi, ne yazık ki bazı meşhur hadisçiler tarafından onun zamanına kadar ve hatta zamanımızda dahi bazı Hadis Usûlü eserlerinde mutâbi' veya şâhid hadisi bulmaya yönelik i'tibâr işlemi ve ortaya çıkan mutâbaat çeşitlerine örnek olarak verilmiştir. Eski ve yeni bazı önemli Hadis Usûlü eserlerinde bu hadisin senedi harflendirilmiş olarak şu şekilde örneklendirilmektedir:²

demidir. Buna mukabil Ahmed b. Hanbel, onun hadisini yazmam, demekte; Nesâî de, “*metrûkü'l-hadîs*” bir ravi olduğunu söylemektedir. İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, I, 293-294.

¹ İbn Kesîr, *el-Bâisu'l-hasîs*, s. 49; Fasîhu'l-Herevî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 40; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 243.

² İbu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nurettin İtr, s. 83; İbn Kesîr, *el-Bâisu'l-hasîs*, s. 49; Fasîhu'l-Herevî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 39; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 243; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara 1985, s. 175.

Senedi itibariyle rübâî nitelikli, merfu', muttasıl, ferd bir hadisin yukarıdaki rivayet (sened) çizelgesinde görüldüğü üzere Ebû Hureyre'den gelen bu hadisin münthehe's-senedinde (sahabe tarafında) ve hatta hiçbir tabakasında (döneminde) mutâbî¹ (destek, katılım) olmadığını

¹ Mutâbî' ('Tâbî'): Sözlükte; "muvâfık olan, uygun düşen" anlamına gelen kelime, ıstılahda; En azından sahâbî ravisi aynı olmak kaydıyla, lafız (metin) bakımından benzer bir hadisin ravisine, hadis rivayet etmeye elverişli olan ravilerden başka bir ravinin rivayetinde kendi şeyhine veya daha üst ravilerden birine uygun düşmesi, destek vermesidir. Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 83-84; İbn Hacer, *Şerhu'n-nuhbe nüzhetü'n-nazar*, s. 72; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 132; et-Tahhân, *Teyisîr-u mustalahu'l-hadîs*, s.105. Ayrıca Şu'be b. Haccac ve Abdullah b. Nümeir'in el-Âmeş yoluyla Abdullah b. Amr'dan rivayet ettiği münâfıklık alametleriyle ilgili şu hadis, benzer lafız ve içerikteki senedi farklı bir başka hadise mutabî' örneği olarak verilmektedir: Dört haslet (nitelik) var ki kimde bulunursa salt (katıksız) münâfık olur. Kimde de bunlardan bir haslet (nitelik) bulunursa, bunu terk edinceye kadar onda münâfıklıktan sadece bir haslet (nitelik) var demektir. O kimseler: Kendisine bir şey emanet edildiğinde hainlik eder, konuştuğu zaman yalan söyler, sözleştiği zaman sözünde durmaz, tartışmaya (duruşmaya) girdiğinde haktan sapar (yan çizir)." Bkz. Buhari, *Sahîh*, "İman", 24; s.105; Abdullah Aydınlı; *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 228-230.

Mutâba' aleyh: Benzeri, başka bir ravi tarafından rivayet edilmiş, destek almış hadis demektir. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 83; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 243; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 132; ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrîd-i Sarih*

düşündüğümüzde Hammâd (G), Eyyûb es-Sahtiyânî'den (E'den); Eyyûb (E), Muhammed b. Sîrîn'den (C'den); İbn Sîrîn (C), Ebû Hureyre'den (A'dan), Ebû Hureyre de (A da) Nebî (s)'den tek olarak nakletmektedir. Bu durumda i'tibâr adına sırasıyla yapılacak işlemler şunlardır: Örnek alınan bu hadisin öncelikle ibtidâsından (müellif tarafından) başlayarak senedi incelenir; son ravi olan Hammâd'dan (G'den) başka, şeyhi olan Eyyûb es-Sahtiyânî'den (E'den) bir sikanın rivayet etmemiş olduğu tespit edilir. Bu durumda Eyyûb'dan (E'den) başka, onun şeyhi olan İbn Sîrîn'den (C'den) bir sikanın rivayet edip etmediğine bakılır. Bulunmadığı takdirde İbn Sîrîn'den (C'den) başka bir sikanın Ebû Hureyre'den (A'dan) rivayeti incelenir. Bu da bulunmadığı takdirde söz konusu hadisi Ebû Hureyre'den (A'dan) başka bir sahâbînin Hz. Peygamber'den rivayeti araştırılır.

İşte böyle ferd sanılan bir hadisin, değişik akran ravilerden gelen başka bir aslının bulunup bulunmadığını hadis kaynaklarından araştırma işine i'tibar denir ve bu araştırma işi tüm senet boyunca her tabaka için yapılır. Herbir tabakada yapılan derin ve titiz araştırmadan sonra herhangi bir tabakada başka bir yoldan hadisi rivayet eden sika bir ravi bulunduğu takdirde, konu olan ferd veya garîb hadisin kendine dönülecek (sahîh) bir aslı var demektir. Aksi halde yani değişik yoldan başka sika bir ravi bulunmamışsa ilgili hadisin kendine dönülecek sahîh bir aslı bulunmamakta ve ilgili hadis ferdi'l-mutlak olarak kalmaktadır.

II- İ'tibâr ve Mutâbi' Hadis:

Hadis ilmindeki yeri ve önemi, fonksiyonel olarak ve verdiği netice itibariyle "i'tibâr" kavramının anlaşılıp işlevsellik kazanması oldukça önemlidir. Belki bu sayede rivayetler içinde bulunan daha çok mütâbi' ve şâhid hadisler ortaya çıkacak; böylece za'fıyyeti şiddetli olmayan, amel edilebilir nitelikteki birçok ferd ve garib hadisin literatüre girmesini, bu türden rivayetlerin sosyal hayatta etkin hale gelmesini sağlayacaktır.

1-Mutâbi' (Tâbi') Hadis

a-Lüğatte Mutâbi' (Tabi'); Arapça " تبع " kökünden ism-i fâil olan kelime genelde "muvâfık olan, uygun düşen, ortak olan, takip eden ve

Tercemesi, I, s. 114. Ayrıca Süfyân'ın, Şu'be b. Haccâc ve Abdullah b. Mürre ve Mesruk yoluyla yine Abdullah b. Amr'dan rivayet ettiği münâfıklık alâmetleriyle ilgili yukarıdaki hadise lafzı benzeyen ve fakat senedi farklı olan hadis ise mutâba' aleyh'e bir örnektir. Bkz. Buhari, *Sahîh*, "Mezâlim", 17; Ebû Davud, *Sünen*, "Sünne", 15; Abdullah Aydınlı; *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 228- 229.

hatta yardım eden anlamlarındadır.¹ Nitekim Arablar, birine bir konuda yardım etmek “أسعده عليه” ve “والاه ووافقه عليه” anlamlarında:

تابعه على الأمر - تابع الرئيس على الأمر (bir işte ona yardım etti, bir işte reîse muvâfakat etti) derler.² En azından sahâbî ravisi aynı olmak kaydıyla, metin bakımından benzeri olan bir hadisin başka bir senetle rivayet edilmesi veya sahâbî ravisi ister aynı ister farklı olsun ferd hadisin benzerini rivayet eden, onu kuvvetlendiren ravi veya ikinci rivayet demektir. Kelime, bu manada “tâbî”, “şâhid” ve “âdîd” kelimeleriyle müterâdif görülmektedir.³ Mutâbî’ de (تابع): Lüğatte; “تابع” kelimesinden ism-i fâil olup “muavafık düşen, uygun düşen” anlamındadır. Çoğulu mütâbîât’dır. Bu durumda “mutâbî” ile “muvâfık” eş anlamlıdır.⁴

b-Istılahta Mutâbî’ (Tâbî’); sahâbî ravileri aynı olmak kaydıyla, metin bakımından benzeri olan bir hadisi başka bir senetle rivayet eden ravi. Ferd zannedilen hadisi, ferd olmaktan çıkaran ve onun durumunu takviye eden diğer bir rivayet. Metin ve mana bakımından veya yalnız mana bakımından benzer olan ve sahâbî ravisi aynı olan ferd bir hadise başka bir senetle uygun düşen veya ortak olan hadis demektir.⁵ Denilir ki mutâbî’; rivâyetiyle tek kaldığı sanılan bir ravinin rivayetine muvâfık (uygun) olarak, o ravinin kendi şeyhinden veya daha yukarıdaki şeyhlerden bir başka ravi vasıtasıyla rivayet edilen, lafız ve manada veya sadece manada benzer hadis demektir. Bu hadis, aynı sahâbîye dayanan ve hadis rivayetine elverişli olan başka bir ravinin muvâfakat ettiği (katıldığı), bu (ikinci) ravinin o hadisi (birincinin) şeyhinden veya bir üsteki raviden benzer veya aynı sözlerle rivayet ettiği hadisdir.⁶

Sonuç olarak özel ve özgün tanımıyla mutâbî’; Sahâbî ravisi aynı olmak kaydıyla ferd veya garib hadisin ravisine (ilk ravisine), onun şeyhine

¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, VIII, 27, 29.

² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, VIII, 29; Komisyon, *el-Mu’cemu’l-Arbiyyu’l-esâsî*, Larousse, Aleco 1989, s. 192-193.

³ et-Tahhân, *Teysîr-u mustalahu’l-hadîs*, s.104; Abdullah Aydınlı; *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 230, 299; İbrahim Canan, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, Ankara 1998, s. 551, 579.

⁴ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, VIII, 27-32; *el-Müncid fi’l-luğati ve’l-a’lâm*, s.59; *el-Mu’cemü’l-Esâsî*, Larousse, Aleco 1989, s. 193.

⁵ Kâsimî, *el-Kavâidu’t-tahdîs*, s. 132; et-Tahhân, *Teysîr-u mustalahu’l-hadîs*, s.105; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, Ankara 1985, s. 336; Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 230.

⁶ İbnu’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 83; İbn Kesîr, *el-Bâisu’l-hasîs*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, s. 49; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 70; Suyûtî, *Tedribu’r-râvî*, I, 243; Kâsimî, *Kavâidu’t-tahdîs*, s. 132; *ez-Zebîdî, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, I, s. 114; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 336; Abdullah Aydınlı; *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 228.

veya daha yukarıdakilere, hadisi tahrice (rivayete) everişli olan ravilerden başka bir ravinin, lafızda uygun düşmesi ve takviye etmesi işidir.¹ Diğer bir ifadeyle mutâbi', aynı sahâbîden gelen ve ferd zannedilen hadisi, ferd olmaktan çıkaran ve onu benzer lafızla takviye eden diğer bir hadis veya rivayettir. Bu mana ile ilintili olarak benzeri başka bir ravi tarafından rivayet edilmiş olan hadise veya rivayete ise mutâba'un aleyh denilmektedir.²

2-Mutâba'at

a-Lügatte Mutâbaat; "تابع" fiilinden masdar olup uygunluk, uygun düşme, ortak olma, katılma anlamlarındaki “muvâfakat” ile eş anlamlıdır. İlk dönem (Mütekaddimûn dönemi) ve sonraki dönem (müteahhirûn dönemi) bazı Hadis Usulü kaynaklarında, bir terim olarak müstakil ve özel bir tanımı bulunmamakla birlikte, anlatımda verilen örneklerde “mutâbaat” kavramı; hadis rivayetinde lafzen veya ma'nen bir ravinin başkasına katılması, iki ravinin ve iki hadisin birbirini lafzen veya ma'nen desteklemesi olarak görülmektedir.³

b-Istilahta Mutâbaat: Sözlükteki anlamlarıyla da ilintili olarak denilebilir ki sonraki dönem (müteahhirûn dönemi) ve yeni dönem (toparlanma ve diriliş dönemi) Hadis Usulü kaynaklarında özel ve özgün anlamda mutâba'at; şeyhinden rivayetinde tek kalmış (teferrüd etmiş) akran bir raviye başka bir ravinin tâbi olarak, ya aynı şeyhten yahut şeyhinin şeyhinden aynı hadisi husûsan (özellikle) lafzına uygun rivayet etmesi demektir.⁴ Bu durumda “mutâba'at”; aynı sahâbîden tek isnadı olduğu

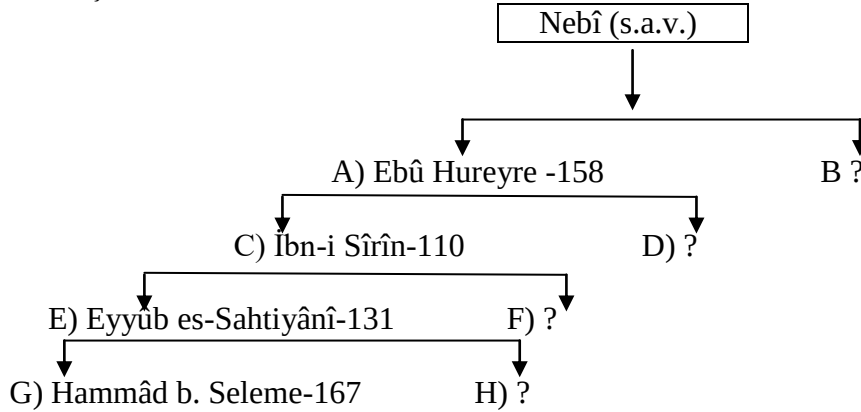
¹ İbn Kesîr, *el-Bâisu'l-hasîs*, s. 49; Fasîhu'l-Herevî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 39; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 132; et-Tahhân, *Teysîr-u mustalahu'l-hadîs*, s. 104; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 336; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 230; Ammad Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usulü ve Edebiyatı*, s. 51.

² İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 83; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 243; ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, I, s. 114; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 336; et-Tahhân, *Teysîr-u mustalahu'l-hadîs*, s.105; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 228.

³ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 95, 162, 164, 165, 166-170, 236; *İhtilâfu'l-Hadîs*, s. 99, 119, 172, 173; el-Ümm, I, 5, 6; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, Mukaddime, 4, 5 ; “İman”, 3, 4, 6, 9, 11, 13 (I-4- 43); Dârimî, *Sünen*, “Vudû”, 16, 28, 57; Tirmizî, *Sünen*, “ İman”, 2, 3, 4, İstanbul, 1981; er-Râmehurmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 330, 342, 343, 393, 446, 465, 590; Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifet'ü ulûmi'l-hadîs*, s. 153-164; *Kitabu'l-medhal ilâ ma'rifet-i kitâbi'l-iklîl*, s. 93, 94, 95, 98, 170, 181, 182, 183, 185, 186, 189, 192; Haûb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 211-214, 425-426.

⁴ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 83; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 70; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 243; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 132; et-Tahhân, *Teysîr-u*

zannedilen bir hadise –yalnız mana ile de olsa- destek veren, kuvvet kazandıran bir haldir. Bu destek ve katılımın seneddeki yerine göre de mutâba’at kısımlanmaktadır. Mutâbaat (uygunluk ve destek), senedin evvelinde teferrüd eden ravinin kendisi için olursa, yani teferrüd eden şahsın bizzat şeyhinden rivayet eden akran bir başka ravi bulunduğu takdirde buna mutâba’atu’tâmme (tam mutâba’at) denir. Ama mutâba’at, teferrüd eden râvinin şeyhinin şeyhinden veya daha yukarıdaki şeyhlerden (ravilerden) biri için olursa buna da mutâba’atu’n-nâkısa veya kâsıra denir.¹ Şâyet müteahhirûn dönemine ait bazı temel kaynaklarda mutâba’ata örnek verilen ما أحب حبيك هوئا...² “Dostunu ölçülü sev...” hadisi, senedinde Tirmizî tarafından “zaîf” kabul edilen Hasan b. Ebû Ca’fer ve Suyutî tarafından “metrûkü’l-hadîs” denilen Hasan b. Dinar yer aldığı için zaîf sayılıp itibar ve mutâba’at’a elverişsiz sayılmasaydı,³ ilgili hadisin tariki ile ilgili mükerreren (tekrar) vereceğimiz şu örnek bize mutâba’atın kısımlarını daha iyi anlatmış olacaktı:

mustalahu’l-hadîs, s.105; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 334; Abdullah Aydın; *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 228.

¹ İbnu’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 83; Fasîhu’l-Herevî, *Cevâhiru’l-usûl*, s. 39; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 70; Suyûtî, *Tedribu’r-râvî*, I, 243; Kâsimî, *Kavâidu’t-tahdîs*, s. 132; et-Tahhân, *Teysîr-u mustalahu’l-hadîs*, s.105; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 334, 336; Abdullah Aydın; *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 228.

² Tirmizî, *Sünen*, “el-Birru ve’s-Sıla”, 60 (1997); İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 83; İbn Kesîr, *el-Bâisu’l-hasîs*, s. 49; Fasîhu’l-Herevî, *Cevâhiru’l-usûl*, s. 39; Suyûtî, *Tedribu’r-râvî*, I, 243; Aclûnî, *Keşfu’l-hafa ve müzîlû’l-ilbâs*, I, s.54 (130); ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, I, s. 116; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 174-175.

³ Tirmizî, *Sünen*, “el-Birru ve’s-Sıla”, 60 (1997); Suyûtî, *Tedribu’r-râvî*, I, 243; Aclûnî, *Keşfu’l-hafa ve müzîlû’l-ilbâs*, I, s.54 (130); ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, I, s. 115-116.

Mutâba'atsız olarak düşünülen rübâî nitelikli ferd bir hadisin senedinde görüldüğü üzere, Hammâd'dan başka sika bir ravi, Eyyûb'dan (aynı şeyhden) rivayet etmiş olsaydı o zaman mutâba'at, ravinin şeyhinden bizzat kendisi için olduğundan tam mutâbaat yani mutâbaatu't-tamme olacaktı. Eyyûb'dan başka sika bir ravi, İbn Sirin'den; İbn Sirin'den başka bir ravi Ebû Hureyre'den; Ebû Hureyre'den başka bir sahâbî, Nebî'den(s) rivayet etmiş olsaydı yine mutâba'at vardı; ama bu mutâbaat, hadisin ravisi olan Hammad'ın kendisi için değil şeyhi veya şeyhinin şeyhi için hasıl olduğundan (bizzat kendisine mutâba'atdan uzak kaldığından) dolayı tam değil, kusurlu olan mutâbaat-ı kâsıra veya nâkîsa olacaktı. Ancak ilgili hadisin benzerinin başka bir sahâbîden rivâyetine “şâhid” de denilmektedir.¹ Konusunda görüleceği üzere bazı muhaddislere göre “şâhid” ve “mutâbî” hadis arasındaki fark sadece bundan ibaret değildir.

Verilen örnekde görüldüğü üzere, i'tibâr (araştırma) sonucunda, ilgili bu hadisi E'den yani son râvi olan Hammâd'dan başka bir sika rivâyet etmişse bu durumda mutâba'at hasıl olur ki bu mutâbaat-ı tâmmedir. Tirmizî'nin garib gördüğü bir hadisin² senedinden verilen örnekde görüldüğü üzere, isnadda bulunan İbn Sîrîn'den Eyyûb'dan başkasının rivâyeti, Ebû Hueyre'den İbn Sîrîn'den başkasının rivâyeti ise tam bir mutâba'at olmayıp, mutâbaatu'l- kâsıra veya mutâbatu'n-nâkîsa'dır.³

3-Örneklerle Mutâba'atın Kısımları

a-Mutâbaatu't-Tâmme: Bir hadisin aynı hocadan aynı senetle, önceki raviden başka bir ravi tarafından rivayet edilmesidir. İsnâdın evvelindeki (başındaki) ravi ile, i'tibar sonucu bulunan diğer ravi aynı şeyhten rivayet ettikleri (aynı şeyhi paylaştıkları) ve mutâbî ile mutâba' aleyh arasına kimse girmediği; destek, senedin evvelindeki ilk ravinin bizzat kendisine hâsıl olduğu için buna tam mutâba'at denilmektedir.⁴ İmam Şâfiî'nin, İmam Mâlik'ten rivayet ettiği şu rivayet tam mutâba'ata bir örnek teşkil etmektedir:

¹ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 83; Fasîhu'l-Herevî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 39; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 70.

² Tirmizî, *Sünen*, “el-Birru ve's-Sıla”, 60 (1997); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, s.54-55 (130).

³ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 83; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 243; Fasîhu'l-Herevî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 39; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s.70; et-Tahhân, *Teyisîr-u mustalahu'l-hadîs*, s. 105; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 174, 334-336; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s.229.

⁴ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 83; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s.70; Fasîhu'l-Herevî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 39; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 243; et-Tahhân, *Teyisîr-u mustalahu'l-hadîs*, s. 105; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s.229.

أخبرنا الربيع قال أخبرنا الشافعي قال أخبرنا مالك عن عبد الله بن دينار عن ابن عمر أن رسول الله ﷺ قال: " الشهر تسع وعشرون فلا تصوموا حتى تروا الهلال ، ولا تفطروا حتى تروه، فان غم عليكم فأكملوا العدة ثلاثين "

İmam Şâfiî'nin Malik'ten, onun Abdullah b. Dînar'dan, onun da Abdullah b. Ömer'den rivâyet ettiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurmuştur: "Ay yirmi dokuz gündür. Hilâli görünceye kadar oruç tutmayınız, yine hilâli görünceye kadar bayram etmeyiniz. Eğer size hava bulutlanırsa, ufuk puslanırsa (Ay'ı göremezseniz), sayıyı (gün sayısını) otuza tamamlayınız."¹

Bir grup alim, bu hadisi bu lafız ve mana ile İmam Şâfiî'nin İmam Malik'den yalnız olarak naklettiğini (Şâfiî'nin teferrüd ettiğini) sanmış ve hadisi Şâfiî'nin garîb hadislerinden saymıştır. Bunun sebebi, Malik'in ravilerinin, bu hadisi ondan aynı senetle ve değişik olan şu lafızda rivayet etmiş olmalarıdır: "فان غم عليكم فاقدروا له": Eğer hava bulutlanırsa (puslanır, belirsizlik olursa), sayıyı hesaplayarak (otuz gün olarak) takdir ediniz."² Ancak Buhârî ve daha sonraki bazı muhaddisler, itibârları sonucunda, hadiste hâfız, âbid, zâhid ve esbet (çok sağlam) olan ve Şâfiî ile akran ravi Abdullah b. Mesleme b. Ka'nebî'nin³ de Şâfiî'nin şeyhi Malik'den (aynı şeyhden) aynı lafızla rivayetini tespit etmişler, böylece hadiste gariplik giderilmiştir.

حدَّثنا عبد الله بن مسلمة حدثنا مالك عن عيسى بن عبد الله بن دينار عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "الشهر تسع وعشرون ليلة فلا تصوموا حتى تروه فان غم عليكم فأكملوا العدة ثلاثين".

"Ma'lum ay (Ramazan) yirmi dokuz gündür. Hilali görünceye kadar oruç tutmayınız. Eğer size hava bulutlanırsa (ufkunuz puslanır, belirsizleşirse) sayıyı otuza tamamlayınız."⁴

Yukarıdaki iki metinde de görüldüğü üzere ilgili hadisin tam mutâba'at örneğini Buhârî, Malik'den alan Abdullah b. Mesleme ve Şâfiî tariki ile nakletmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere Abdullah b. Mesleme de,

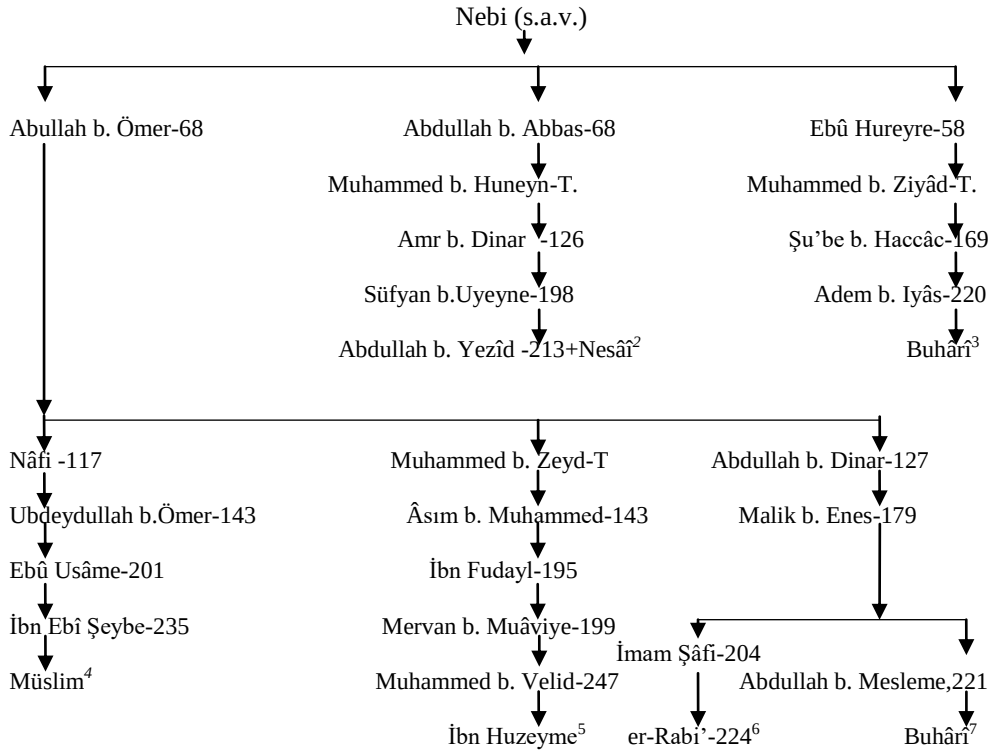
¹ Şâfiî, *el-Ümm*, "Sıyâm", II, 103; Buhârî, *Sahîh*, "Savm", 11; Müslim, *Sahîh*, "Sıyâm", 3, 9.

² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Sıyâm", 1, 2.

³ **Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb (221/836)**: Basralı sika ve salih bir ravidir. İmam Malik, Muvatta'ın yarısını ona, o da kalan yarısını Malik'e okumuştur (arz etmiştir). Sikalığı üzerinde ittifak edilmiştir. Ebu'l-Hasen el-İclî, *Tarihu's-sikât*, s. 279(888); bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, VI, 31.

⁴ Buhârî, *Sahîh*, "Savm", 11.

İbn Mâce'nin dışında Kütüb-i sitte imamlarının hepsinin kendinden rivayette bulunduğu sağlam bir ravidir.¹ Aşağıda görüleceğı üzere, ferd ve garib sanılan bu hadisin hem tam, hem nâkıs mutaba'atları ve hem de şâhidi Buhârî, Müslim, Nesâî ve İbn Huzeyme'nin eserlerinde de nakledilmiştir. Ayrıca konularında verileceğı üzere tam ve eksik mutaba'at ile şâhid ve kısımları için örnek oluşturan yukarıda metinlerini verdiğimiz hadisin tüm versiyonlarının çizelgesi ve şematik tablosu (**tablo 1**) şöyledir:

¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 71: Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 243-244; et-Tahhân, *Teysîr-u mustalahu'l-hadîs*, s. 105; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 174, 334-336; Subhî Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. Yaşar Kandemir, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Elif Matbaacılık, Ankara 1971, s. 192-193; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.229.

² Nesâî, *Sünen*, "Sıyâm", 12.

³ Buhârî, *Sahîh*, "Savm", 11; Müslim, *Sahîh*, "Sıyâm", 18, 19; Nesâî, *Sünen*, "Sıyâm", 9.

⁴ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Sıyâm", 1, 2, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981; Şâfi, *el-Ümm*, "Sıyâm", II, 103; Buhârî, *Sahîh*, "Savm", 11; Müslim, *es-Sahîh*, "Sıyâm", 4, 5.

⁵ İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî, *Sahîh'u İbn Huzeyme*, "es-Sıyâm", 1909, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut 1980, III, 202.

⁶ Şâfi, *el-Ümm*, "Sıyâm", s. 103.

⁷ Buhârî, *Sahîh*, "Savm", 11.

Tam mutâba'atın diğer örneklerinden biri de, Müslim'in, şeyhleri (Ahmet b. Osman ve İbn Ebî Ömer) aracılığıyla İbn Cüreyc ve Süfyan b. Uyeyne'nin Amr b. Dinar'dan, onun Ata b. Ebî Rabâh'dan, Atâ'nın da İbn Abbas'dan naklettiği "işlenmemiş ham derinin dabaklanması (sepilenip temizlenmesi) ve kullanımı" konulu şu rivâyetir:

حَدَّثَنَا سَفْيَانُ عَنْ عَمْرِو ، عَنْ عَطَاء ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ بِشَاةٍ مَطْرُوحَةٍ

أَعْطَيْتَهَا مَوْلَاةً لِمَيْمُونَةَ مِنَ الصَّدَقَةِ . فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ : " أَلَا أَخَذُوا إِيَّاهَا بِمَا فَدَبَّغُوهُ فَانْتَفَعُوا بِهِ؟"

Müslim ve Nesâî'nin eserlerinde, Süfyan b. Uyeyne'nin Ata b. Ebî Rabâh yoluyla İbn Abbas'dan aktardığı bu hadiste şöyle anlatılır: Resûlullah (s), eşi Hz. Meymûne'nin azadlı cariyesine sadaka malından verilmiş ve terkedilmiş bir koyun ölüsüne (lâşesine) rastladı da şöyle buyurdu: *"Bunun (hayvanın) derisini alsalar, sepileyip dabaklasalar, ondan yararlısalar ya!"*¹

Süfyan b. Uyeyne'nin Amr'dan olan her rivayetinde "د با غ" kelimesi bulunmasına rağmen, aynı hadisi İbn Cüreyc, Amr b. Dinar yoluyla Atâ'dan, o da İbn Abbas'dan içinde "د با غ" kelimesi bulunmaksızın *"Onun "أَلَا أَخَذُوا إِيَّاهَا بِمَا فَدَبَّغُوهُ فَانْتَفَعُوا بِهِ" veya "أَلَا أَخَذُوا إِيَّاهَا بِمَا فَدَبَّغُوهُ فَانْتَفَعُوا بِهِ" şeklinde aktarmıştır. Bu durumda Süfyan b. Uyeyne, ilgili hadisdeki "د با غ" sözünü nakilde münferit kalmış görülmektedir. Ancak İbnu's-Salâh'ın belirttiğine göre Dârekutnî (385/995) ve hafız Beyhakî (458/1066), tâbiünden olan Üsâme b. Zeyd, Yezîd b. Ebî Habîb ve İbn Cüreyc yoluyla Atâ'dan gelen, içinde "د با غ" kelimesinin bulunduğu, Amr' dan Süfyan b. Uyeyne'nin naklettiği hadise mutâbî ve şâhid olan hadisler nakletmişlerdir.³ Ancak Üsâme b. Zeyd el-Leysî, rivâyetleri konusunda bazı meşhur cerh ve ta'dil alimleri tarafından sika bir ravi olarak refere edilmemesi ve hatta bir zaman sonra bazı hadisleri ref ettiği için Darekutnî, özellikle onun hadislerini terkettiğini açıklamasına rağmen,⁴ yine de Hafız Beyhakî, Süfyan yoluyla Amr b. Dinar ve Atâ'dan*

¹ Müslim, *Sahîh*, Hayz, 102, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, I, 277; Nesâî, *Sünen*, "el-Fer'u ve'l-Atîra", 4 (VII, 171-174); Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Dâru'l-Fikir, Beyrut ts., I, 16.

² Müslim, *Sahîh*, "Hayz" 102, 103; Nesâî, *Sünen*, "el-Fer'u ve'l-Atîra", 4 (VII, 172).

³ Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Dârekutnî*, "Debâğ", 8, Lübnân 1993, I, 44; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 16; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 84.

⁴ **Üsâme b. Zeyd el-Leysî (153/770);** Leys kabilesinin azadlı kölesi olan Üsâme'nin künyesi "Ebû Zeyd el-Medenî"dir. Ebu'l-Hasan el Iclî, onun sika olduğunu, Ebû Ya'lâ'nın ve İbn Hıbbân'ın onu sika saydığını söylerken, daha sonraki eserlerde onun

gelen bu hadise yani “dibâğ” hadisine Üsâme b. Zeyd yolu ile Atâ’dan gelen hadisi mütâbi saymış; ayrıca hadisde otorite alim İbnu’salâh da eserinde mutâbi’ hadise bunu örnek vermiştir.¹ Tebeü’t-tâbiînden (yukarıda tabiînden demiştiniz?) Usâme b. Zeyd’in, Yezîd b. Ebû Habîb ve İbn Cüreyc’in Ata’dan rivâyet ettiği mütâbi’ olan bu hadisler şunlardır:

ثنا عبد الملك بن أحمد الدقاق ثنا يونس بن عبد الأعلى ثنا ابن وهب أخبرني أسامة بن زيد عن عطاء عن ابن عباس أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لأهل شاة ما تت : "ألا نزعتم اها بما فد بغتموه وانتفعتم به؟"

“Onun yani hayvanın derisini yüzseniz (soyup alsanız), sepileyip temizleyip ondan yararlanmanız ya!”²

نا به أبو بكر النيسابوري، نا عبد الرحمن بن بشر، نا يحيى بن سعيد اللأ موى ح و نا محمد بن مخلد، نا ابراهيم ابن اسحاق الحري، ثنا مسدد، ثنا يحيى عن ابن جريج عن عطاء عن ابن عباس قال: أن داجنة لميمونة ما تت فقال النبي ﷺ :

" ألا انتفعتم باها بما؟ ألا د بغتموه؟ فإنه ذكاة له "

İbn Cüreyc yoluyla Atâ’nın İbn Abbas’dan aktardığı bir başka rivayette de şöyle denilmektedir:

“Nebî(s), eşlerinden Hz. Meymune’ye ait ölmüş bir ev hayvanı (davar)ölüsüne rastladı ve onun hakkında şöyle buyurdu: O hayvanın derisini dabaklayıp (sepileyip) yararlanmanız ya! Şüphesiz bu o kimse için bir zekattır (temizleyicidir).”³ rivayeti ile, Yezîd b. Ebû Habîb yoluyla Atâ’dan gelen şu rivâyet de Süfyân’ın rivayeti için diğer bir mutâbi’ örneğidir:

حدَّثنا قتيبة حدثنا الليث عن يزيد بن أبي حبيب عن عطاء بن أبي رباح قال: سمعت ابن

عباس يقول:

ما تت شاة، فقال رسول الله ﷺ لأهلها ألا نزعتم جلدها ثم د بغتموه فاستمتعتم به .

sadûk olmakla beraber vehmettiği, hata ettiği ifade edilmektedir. Ayrıca İbn Maîn, muhaddislerin onun rivâyetini münker saydıklarını belirtmektedir. Buharî onun hadisleriyle ihticacı terketmiş; Müslim onun hadislerini sadece istişad için almış, onunla ihticâc etmemiştir. Onun hadislerini eserinde nakleden Dârekutnî ise, onun Yahya b. Saîd el-Kattân Atâ ve Câbir yoluyla bazı hadisleri ref ettiğini iştirince “şâhid olun ki, bundan sonra ben onun hadislerini terkettim” demiş ve hadislerini terketmiştir. Ebu’l-Hasan el-İclî, *Tarihu’s-sikât*, s.60; ibn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, I, 108; *Takrîb*, s.98.

¹ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 16; İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 84.

² Dârekutnî, *Sünen*, “Dibâğ”, 7.

³ Dârekutnî, *Sünen*, “Debâğ”, 8; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 16.

Tâbiinden Yezî b. Ebî Habîb yoluyla Atâ'nın İbn Abbas'dan naklettiği bu rivâyette Resûlullah (s) ölmüş (lâşe) bir koyun hakkında şöyle buyurur: “*O hayvanın derisini soyup (yüzüp) sonra sepileyip ondan yararlanmanız ya!*”¹ Her ne kadar İbnu's-Salâh, Beyhakî'ye dayanarak İbn Cüreyc'in Amr'dan rivâyetinde “دباغ” kelimesi olmadığı için şâhid veya mutâba'atu'l-kâsıraya örnek olarak verse de,² yukarıda görüldüğü üzere Dârekutnî'nin Amr'dan değil doğrudan Atâ'dan rivâyeti içinde “دباغ” kelimesi bulunmaktadır. Bu durum bize İbnu's-Salâh'ın Beyhaki'den rivâyetinin aksine, aynı şeyhden yani Atâ b. Ebî Rabah'dan alan üç ravinin (Yezîd b. Habîb, Üsâme b. Zeyd, ibn Cüreyc) rivayet ettiği hadislerle, Amr b. Dînâr'dan Süfyan b. Uyeyne yoluyla gelen rivayet lafızları arasında tam bir mutâba'at olduğunu göstermektedir.³

b-Mutâba'atu'l-Kâsıra veya Nâkisa: Ferd veya garib hadis ravisinin (rivâyetinde tek kalan ravinin) bizzat şeyhinde (hocasında) değil de, senedin daha yukarısında birleştiği mutâba'ata (uygunluk veya desteğe) denir. Bu destek, ravinin şeyhinden daha yukarıda olup isnâdın başında bulunan tam mutâba'attan uzak ve ayrı düştüğü için bu isim verilmiştir. Bu çeşit mutâba'at'a şâhid de denilmektedir.⁴

Yukarıda belirtildiği üzere mutâba'atu'n-nakisa veya mutâba'atu'l-kâsıra; aynı sahâbîden gelsin veya gelmesin rivâyetin uygunluk veya ortaklığı, ilk ravinin şeyhinin yukarısında veya senedin ortasında bulunan aynı ve benzer lafızlı hadislerdir. Eksik muâba'at da denilen mutâba'atın bu kısmı, senedi İbn Ömer'e dayanan Müslim'in Ubeydullah b. Ömer ve Nâfi' yoluyla, İbn Huzeyme'nin de Asım b. Muhammed ve Muhammed b. Zeyd yoluyla rivayet ettiği şu hadislerdir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْوَلِيدِ، نَا مَرْوَانَ بْنَ مَعَاوِيَةَ، نَا ابْنَ فَضِيلٍ، نَا عَاصِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعُمَرِيُّ عَنْ أَبِيهِ

(مُحَمَّدُ بْنُ زَيْدٍ) عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " الشَّهْرُ هَكَذَا هَكَذَا،

وَهَكَذَا ثَلَاثِينَ، وَالشَّهْرُ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا " وَيَعْقِدُ فِي الثَّلَاثَةِ،

¹ Tirmizî, Sünen, “Libâs”, 7: Nesâî, Sünen, “el-Fer'u ve'l-Atîra”, 4 (VII, 172).

² Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 16; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 84

³ Dârekutnî, Sünen, “Dibâğ”, 7; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 84-85.

⁴ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 84; Fasîhu'l-Herevî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 39; İbn Hacer, *Şerhu'n-nuhbe nüzhetü'n-nazar*, s. 71; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 243-244; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 132; et-Tahhân, *Teysîr-u mustalahu'l-hadîs*, s. 105; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.229.

"فان غمّ عليكم فأكملوا ثلاثين" وفي خبر ابن فضيل : ثمّ طبق بيده وأمسك واحدة من أصابعه "فان أغمى عليكم فثلاثين"

İbn Huzeyme dedi ki: Bize Muhammed b. Velîd anlattı. (o dedi ki) Bize Mervân b. Muâviye anlattı. (o dedi ki) Bize İbn Fudayl anlattı. (o dedi ki) Bize Âsım b. Muhammed babası Muhammed b. Zeyd'den, o da İbn Ömer'den naklen Resûlullah'ın (s) şöyle buyurduğunu nakletti: "Ay şöyle şöyledir, şöylece otuz gündür, ay şöyle, şöyle ve şöyledir..." dedi, üçüncüde (parmağını) bağladı (kıstı) ve şöyle buyurdu "Eğer size hava kapalı olur ve puslanırsa otuz gerekir (otuza tamamlayın). İbn Fudayl'in rivayetinde bu durum, daha sonra ellerini birbirini üzerine kapadı ve parmaklarından birisini tuttu ve "Eğer hava kapalı olursa üzerinize otuz (otuza tamamlamak) gerekir."¹ buyurdu, şeklindedir. Rû'yet-i hilâl ve Ramazan'ın başlangıç ve gün sayısı içerikli, İmam Şâfiî'nin İmam Mâlik yoluyla Abdullah b. Dinar'dan rivayet ettiği hadis, bazı Hadis Usûlü kaynaklarında mutâba'at ve şâhid konularına örnek olarak verilmektedir.² Ancak bazı Hadis Usûlü eserlerinde³ bu konuyla ilgili örnek verilen ve aynı ravilerden nakledilen hadisin metnindeki "فكمّلوا ثلاثين" (sayıyı otuza tamamlayın) ifadesinin, İbn Huzeyme'nin rivayet ettiği orijinal metindeki "فأكملوا ثلاثين" ifadesiyle örtüşmemesi, anlam ve muhtevâyı bozmasa da, Şeyhân'ın sahihlik şartlarına uygun eserlerinde rivayet ettikleri bir hadiste bulunması câlib-i dikkat bir husustur.⁴

حدّثنا أبو بكر بن أبي شيبة ، حدّ ثنا أبو أسامة ، حدّ ثنا عبید الله عن نافع ، عن ابن عمر رضی الله عنهما ؛ أنّ رسول الله ﷺ ذكر رمضان ، فضرب بيد يه فقال : " الشهر هكذا وهكذا

¹ İbn Huzeyme, *Sahîh'u İbn Huzeyme*, "Sıyâm", III, 202.

² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 71; Suyûtî, *Tedribu'r-ravi*, I, 244; et-Tahhân, *Teyşîr'u mustalahu'l-hadîs*, s. 105-106.

³ İbn Kesîr, *el-Bâisu'l-hasîs*, s. 49; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 71; Suyûtî, *Tedribu'r-ravi*, I, 243-244; ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, I, 117; et-Tahhân, *Teyşîr'u mustalahu'l-hadîs*, s. 105-106.

⁴ İbn Hanbel'in Müsnedini tahkik eden Şuayb el-Arnaût, bu hadisdeki değişiklik hakkında, *Nüzhetü'n-nazar*'ın muhakkiklerinden Abdullah b. Dayfullah er-Ruheyli'nin' şöyle dediğini belirtmektedir: "Muhammed Mustaf el'A'zamî tarafından yapılan İbn Huzeyme'nin tahkikli Sahîh'inde; ilgili hadisdeki bu ifâde, "فكمّلوا" şeklinde değil, - bizim de tespit ettiğimiz üzer- "فأكملوا" lafzıyladır." Bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb b.el-Arnaût, IX, 218 (hadis no: 5294); ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, thk, Abdullah b. Dayfullah er-ruheyli, s. 89, dipnot, 4 (Mektebetü's-Şâmile programından naklen).

وهكذا (ثمَّ عقد إجماله في الثالثة) فصوموا لرؤيته ، وأفطروا لرؤيته . فان أغمى عليكم فاقدروا له ثلاثين ."

Müslim'in Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ve Ebû Üsâme yoluyla Ubeydullah b. Amr'dan, onun Nâfi'den, Nâfi'nin de İbn Ömer'den naklettiğine göre Resûlullah (s), Ramazan ayını anmış ve elleriyle işâret ederek şöyle buyurmuştur: *"Bu ay şöyle şöyledir..., üçüncü defasında başparmağını yummuş ve devamında; ayı görmek şartıyla oruç tutunuz, ayı görmek şartıyla bayram yapınız. Eğer hava bulutlu (kapalı ve puslu) olursa o ay için otuz gün takdir ediniz (hesaplayınız)."*¹

Yukarıda belirtildiği üzere mutâba'atın ilk kısmında; mutâba'at, Şafiî'nin şeyhi olan Malik'de olduğu için bu mutâba'at, tam mutâba'atdır. Ancak gerek İbn Huzeyme'nin Âsım b. Muhammed'den rivayetinde ve gerekse Müslim'in Ubeydullah b. Amr'dan rivâyetinde bulunan (فأكملوا) "Otuz gün olmak üzere hesap takdir ediniz (hesaplayınız)." İbâresi bulunduğundan, Şafiî'nin rivâyeti bu iki rivayet ile de mutâba'dır (ortakdır). Fakat bu mutâba'at, Şafiî'nin şeyhi olan Malik'den daha yukarıda gerçekleştiği için bu mutâba'at, eksik mutâba'attır, mutâba'atu'l- kâsıra veya nâkısadır.

Aynı mutâba'at çeşidi için diğer bir örnek de yine Müslim'in İbn Şihâb, Süfyan b. Uyeyne ve Ubeydullah b. Abdullah tariki ve Zeyd b. Eslem, Süleyman b. Bilal ve Abdurrahman b. Va'le farklı tarikleriyle İbn Abbas'dan rivayet ettiği "د باغ" (derinin sepilenip temizlenmesi) konulu şu hadislerdir:

وحدَّثنا ابن أبي عمر وعبد الله بن محمد الزهري (واللفظ لابن أبي عمر) قالوا: حَدَّثَنَا سَفِيَّانُ عَنْ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ بِشَاةٍ مَطْرُوحَةٍ . أَعْطَيْتُهَا مَوْلَاةً لِمَيْمُونَةَ مِنَ الصَّدَقَةِ . فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ " أَلَّا أَخَذُوا إِيَّاهُ فَدَبَّغُوهُ فَانْتَفَعُوا بِهِ ؟ ."

Müslim ve Nesâî'nin eserlerinde, Süfyan b. Uyeyne'nin Amr b. Dînâr yoluyla İbn Abbas'dan aktardığı bu hadiste; Resûlullah (s), eşleri Hz. Meymûne'nin azadlı cariyesine sadaka malından verilmiş ve terkedilmiş bir koyun ölüsüne (lâşesine) rastladı. *Bunun (bu hayvanın) derisini (postunu) alsalar, sepileyip temizleyip, ondan yararlansalar ya!"* buyurdu.² Süfyan b.

¹ Müslim, *Sahîh*, "Sıyâm", 4; Nesâî, *Sünen*, "Sıyâm", 11.

² Müslim, *Sahîh*, "Hayz", 102; Nesâî, *Sünen*, "el-Fer'u ve'l-Atîra", 4.

Uyeyne'nin, Amr b. Dinar'dan olan her rivayetinde “دباغ” kelimesi bulunmasına rağmen, aynı hadisi İbn Cüreyc, Amr b. Dinar yoluyla Atâ'dan, o da İbn Abbas'dan içinde "دباغ" kelimesi bulunmaksızın,

“أَلَا أَخَذْتُمْ أَهَابَهَا فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ” veya “(أَلَا) لَوْ أَخَذُوا أَهَابَهَا فَانْتَفَعُوا بِهِ”¹ şeklinde aktarmıştır. Bu durumda Süfyan b. Uyeyne, ilgili hadisdeki “دباغ” sözünü nakilde münferid kalmış görülmektedir. Metinde görüldüğü üzere bu rivayetlerle Süfyan b. Uyeyne'nin rivâyeti arasında tam bir mutâba'at bulunmamaktadır. Bahse konu olan, içinde “دباغ” kelimesinin bulunmadığı İbn Cüreyc hadisi ise bazı temel hadis kaynaklarında şöyle geçmektedir:

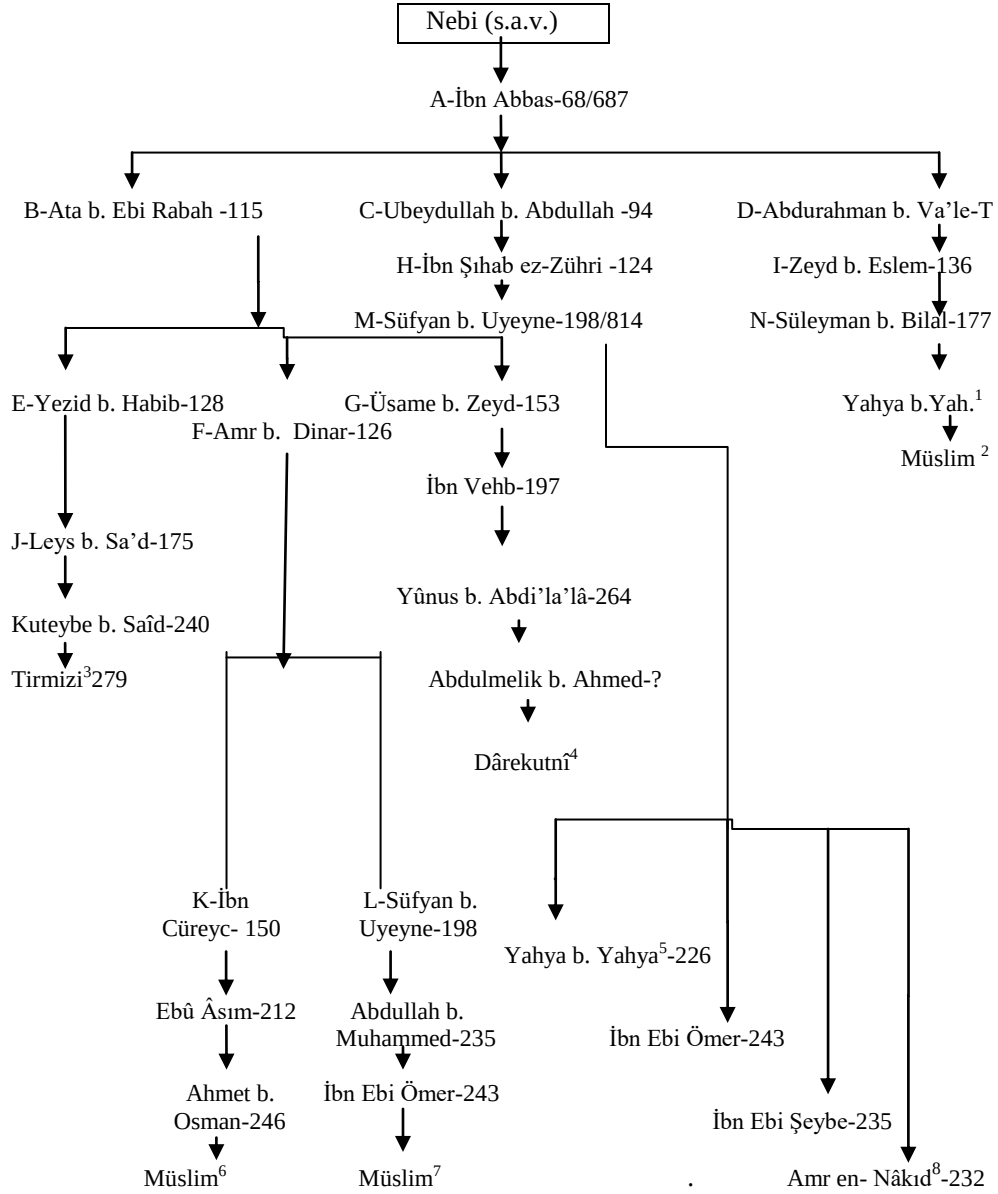
حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ النُّوفَلِيِّ حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ حَدَّثَنَا ابْنُ جَرِيرٍ أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ دِينَارٍ . أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ مِنْ دِينَارٍ . قَالَ : أَخْبَرَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ مِمَّنْ أَخْبَرَهُ ؛ أَنَّ دَاوُدَ كَانَتْ لِبَعْضِ نِسَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا تَتَّ . فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " أَلَا أَخَذْتُمْ أَهَابَهَا فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ؟

İbn Cüreyc yoluyla Amr b. Dinar'dan, ona hayli zaman önce Atâ b. Ebî Rabâh'ın haber verdiğine göre Atâ, İbn Abbas'ın kendisine Meymûne'nin şöyle haber verdiğini anlattı: “Resûlullah(s)'in eşlerinden birinin bir koyunu varmış; koyun ölmüş, bunun üzerine Resûlullah (s) şöyle buyurmuş: “*Onun derisini alsanız da ondan istifâde etseniz ya!*”²

Çalışmamızın seyri içinde konumuza esas olan mütâbi' ve şâhid hadislere verdiğimiz örnek rivayetlere dayalı olarak bu durum, şematik olarak **tablo 2'de** harflerle şöyle temsil edilmektedir.

¹ Müslim, *Sahîh*, “Hayz” 102, 103; Nesâî, *Sünen*, “el-Fer'u ve'l-Atîra”, 4; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 16.

² Müslim, *Sahîh*, “Hayz”, 103; Nesâî, *Sünen*, “el-Fer'u ve'l-Atîra”, 4.

¹ Müslim, *Sahîh*, "Hayz", 105; Tirmizi, *Sünen*, "Libâs", 7.

² Müslim, *Sahîh*, "Hayz", 105

³ Tirmizî, *Sünen*, "Libâs", 7.

⁴ Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Dârekutnî*, "Debâğ", 7, Lübnân 1993, I, 44.

⁵ Müslim, *Sahîh*, "Hayz", 100; Tirmizi, *Sünen*, "Libâs", 7.

⁶ Müslim, *Sahîh*, "Hayz", 103.

⁷ Müslim, *Sahîh*, "Hayz", 102; Nesâî, *Sünen*, "el-Fer'u ve'l-Atîra", 4.

⁸ Müslim, *Sahîh*, "Hayz", 100, 101.

Resûlullah'dan (s) A isimli râvi (sahâbî) yoluyla nakledilen bir hadisin, B, C ve D isimli üç râvi (tabî) tarafından daha rivayet edildiğini düşünelim. Bu hadisi B isimli raviden de E, F ve G isimli raviler nakletmiş olsun. Bundan sonra C'den H isimli ravi ile D'den I isimli ravinin teferrüd ettiği yani tek ravi olarak rivayet ettiği görülmektedir. İlgili hadisin isnadının evveli olan tabî ravi olan A'nın E, F, G gibi mutâbî'leri (akran ravileri) olduğu halde, C 'den rivayet eden H'dan başka, D'den rivayet eden I'dan başka akran ravilerin bulunmaması ilgili tarikin ferd duruma düşmesi demektir. Konumuz olan i'tibâr, ferd duruma düşen hadisin durumunu kuvvetlendirmek amacıyla H' ve I' dan yani kendi akranından (dönem ravilerinden) başlayarak ilgili hadisin, aynı şeyhden başka ravi veya raviler tarafından rivayet edilip edilmediğini, mütâbî veya tâbinin bulunup bulunmadığını tespit için yapılan araştırma işlemidir. Temel hadis eserlerinde araştırma neticesinde C den rivayet eden H' dan başka akran raviler bulunduğu; D'den rivayet eden I'dan başka akran raviler olduğu tespit edilirse H ve I teferrüd etmekten, konu olan ilgili hadis de ferd ve garîb sayılmaktan kurtulmuş olmaktadır. Süfyân b. Uyeyne'nin Amr b. Dinar'dan rivayetüne benzer aynı lafızla başka bir ravinin (İbn Cüreyc'in) F' den rivayet etmesiyle önceden ferd olan hadis için senedin ortalarında mutâba'at (uygunluk ve destek) meydana gelmiş olmaktadır.

Konuyla ilgili temel Hadis Usûlü eserlerinde görüldüğü üzere Hakim, İbnu's-Salâh, Nevevî ve İbn Hacer gibi bir grup muhaddis, özellikle eksik mutâba'at denilen, senedin desteği veya ortaklığı başında değil ortasında olan muatâba'at'u'n-nâkısa ile “şahid” terimlerini birbirlerine yakın görmekte ve birbirleri yerine söylenebileceğini belirtmektedirler. Onlara göre, durumun çözümü basittir; çünkü, mutâba'atda ve şâhidlikte aslolan takviye etmektir; her iki terimin gayesi de rivayet yönüyle birbirlerini takviye ve desteklemektir. Bu manada “şâhid” olan rivayete “tâbî” veya “mutâbî”, “tâbî” olan rivayete de “şâhid” demek caizdir, birini diğerinin yerine kullanmanın bir sakıncası bulunmamaktadır. Nitekim bu görüşte olan alimlerin eserlerinde her iki kavramı izah için verilen örnek hadisler de aynıdır.¹ Ancak daha önce değinildiği ve farklılıklarından ileride bahsedileceği üzere elbette “mutâbî” ve “şâhid” birbirlerine müterâdif (eş anlamlı) kavramlar değildir; aralarında âlimlerin üzerinde uzlaşmadığı farklılıklar bulunduğu da bir gerçektir.

¹ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 83; Fasîhu'l-Herevî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 39; İbn Hacer, *Şerhu'n-nuhbe nüzhetü'n-nazar*, s. 71; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 243-244; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 132; et-Tahhân, *Teyşîr-u mustalahu'l-hadîs*, s. 104- 105; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.229.

III-I'tibâr Kavramı Şâhid:

Tanımında önceden belirtildiği üzere- fonksiyonel olarak -i'tibâr bir hadis çeşidi değil, ferd olduğu veya senedi itibariyle zayıf olduğu düşünülen hadisi kuvvetlendirme amacıyla, mutâbî' ve şâhid hadisi ve hadisleri elde etmek için yapılan araştırma işidir.

Bazı meşhur muhaddislerce mutâbî terimi; sahabî ravileri aynı olmak hususiyetinin daha çok kabul gördüğü ferd hadisin ravilerine ortak olma veya desteğin lafızda meydana gelmesi olarak tanımlandığına göre¹ “şâhid” kavramı nedir?

1-“Şâhid”: a-Lügatda; Arapça aslı itibariyle “شهد” kökünden(4. Ve 5.babtan) ve “شهادة” masterından türeyen kelime, “العالم الذى يبين ما علمه” : Bildiği şeyi açıklayıp, ortaya koyan kimse” manasında ism-i faildir. Bir şeyin, bir nesnenin hakikatine muttali’ olmak, kesin ve kat’î olarak bilmek demektir. شهادة masterından ismi fâil olarak kullanıldığında daha çok

الحاضر bir yerde veya bir olayda hazır bulunan, tanıklık ve yemin eden anlamlarına gelmektedir. Konum itibariyle iddia sahibini sözünü kuvvetlendirip destekleyen kimseye “şâhid” denildiği gibi, ferd ve garib olan bir hadisin aslı olduğuna delil olup onu kuvvetlendiren hadise de “şâhid” denilmiştir.²

b-Istılahda “şâhid” : İ'tibâr neticesinde sahâbî ravileri ister aynı ister farklı olsun ferd veya garib olduğu sanılan hadise lafız ve manada veya yalnız manada uygun düşen, destek veren (bir aslının olduğuna şâhidlik yapan) hadis demektir.³ Kavramın tarifiyle ilgili daha derin bir araştırma yapıldığında şu iki görüş öne çıkmaktadır:

¹ İbn Kesîr, *el-Bâisu'l-hasis*, s. 49; Fasîhu'l-Herevî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 39; İbn Hacer, *Şerhu'n-nuhbe nüzhetü'n-nazar*, s. 71; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 243-244; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 133; et-Tahhân, *Teyşîr-u mustalahu'l-hadîs*, s. 104; ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi*, I, 117; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 230; Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, s. 51.

² İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*, II, 513-515; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III, 238-239; Hasan Hilmi Efendi, *Kamus Tercemesi*, I, 1180-1181.

³ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 83; İbn Hacer, *Şerhu'n-nuhbe nüzhetü'n-nazar*, s. 71; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 243-244; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 132; et-Tahhân, *Teyşîr-u mustalahu'l-hadîs*, s. 104- 105; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 336, 404-405; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.291; Canan, *Hadis Usulü ve Tarihi*, s. 551-552; Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, s. 51.

ba-Birinci Görüş: Özellikle mütekaddimûn Hadis Usûlcülerinden Hâkim en-Nîsâbûrî (405/1014), müteaahhirûndan İbnu's-Salâh (643/1245), Nevevî (676/1277), İbn Hacer (852/1448) vb. alimler, ister aynı sahâbîden olsun ister olmasın, ferd hadisin lafzına uygun düşen, destek veren başka bir rivâyeti “mutâbî”;¹ sahâbî ravileri aynı veya farklı olsun ferd hadisin lafzına ve özellikle manasına uygun düşen, destek veren başka rivayeti de “şâhid” hadis olarak kabul etmektedirler. Görüldüğü üzere bu görüşteki muhaddisler, mutâbî ile şâhid arasındaki ayırıcı niteliği sadece lafız ve ağırlıklı olarak da mana ortaklığına indirgemektedirler. Bu dönem alimlerin mutâbî’ ve şâhid örneklerinde, bu iki terim arasındaki belirleyici nitelik sahâbe farkı olmayıp, daha çok mutâba’atu’l-kâsıranın şâhidle aynı olduğu ifade edilmektedir. Bunlara göre “şâhid” teriminde, farklı sahâbîlerden de gelse lafız benzerliği ve ağırlıklı olarak mana uygunluğu ve desteği esas alınmakta; sahâbî farklılığından daha çok mana desteği belirleyici olmaktadır. Bu dönemde sahâbe ister aynı ister farklı olsun lafız ve metinde uygunluk ve destek, ağırlıklı olarak “mutâbî” hadis için; mana ve muhtevâdaki ortaklık ise “şâhid” hadis için kullanılmaktadır. Eserlerinde mutâba’atu’l-kâsıra ve şâhid terimlerini birbirlerine (birini diğerine) isim olarak verdikleri için, isti’malde “şâhid”, “mutâbî”den daha yaygın ve daha genel olmaktadır.¹ Hatta bu dönem eserlerine dayalı bir etkileşim olarak bazı tercümelere şâhid terimi, lafzî ve manevî şâhid şeklinde iki kısım olarak yansımış görülmektedir.²

İlk muhaddislerin verdikleri örneklerden de anlaşıldığı üzere bence, şâhid ve mutâba’atu’l-kâsıra arasındaki bu ortaklığın nedeni, “şâhid” terimine has olan manada desteğin yanında, ferd sanılan hadise olan bu desteğin, teferrüd eden ravinin şeyhinden (aynı tabakadan) ayrı ve uzak düşerek senedin daha evvelinde, intihâu’s-senede doğru veya yukarısında meydana gelmesidir. Ayrıca ilgili hadisin sahâbî ravisinden başka bir sahâbîden de gelmiş olmasıdır. Nitekim bu durum, ilgili kavramın lügat manasında var olan İslâm hukukundaki şehâdetin (tanıklığın) kabulü için, şâhid ile meşhûdün leh arasında bir kurbiyyet-i müteekkede (neseb ve

¹ Hakim en-Nîsâbûrî, *el-Medhal*, s. 98, 149, 150, 170, 188; bkz. el-Fasîhu’l-Herevî, *Cevâhiru’l-usûl*, s. 39’dan naklen; İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 83; İbn Hacer, *Şerhu’n-nuhbe nüzhetü’n-nazar*, s. 71; Suyûtî, *Tedribu’r-râvî*, I, 243; Kâsimî, *Kavâidu’t-tahdîs*, s. 132; et-Tahhân, *Teysîr-u mustalahu’l-hadîs*, s. 104- 105; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 336, 404-405; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s.291; Canan, *Hadis Usulü ve Tarihi*, s.551-552; Ali Cum’a, *Tablolarla Hadis Usulü ve Edebiyatı*, s. 51.

² Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, s. 192-193.

sihriyyet yakınlığı) bulunmaması, uzak ve ayrı kimse olması ilkesine de uygun düşmektedir.¹

bb-İkinci Görüş: Yukarıdaki görüşe mukabil İbn Kesîr (774/1372), Fasîhu'l-Herevî (837/1433), Suyûtî (911/1505) ve çağdaş muhaddislerden Kâsimî (1332/1914), Subhî es-Sâlih (1407/1986), Nurettin İtr, Mahmud et-Tahhân vb. muhaddislere göre ağırlıklı olarak, sahabî ravileri aynı olan ferd bir hadisin ravilerine lafızda muvâfık ve ortak olan başka bir ravinin rivayet ettiği hadis “mutâbî”; sahabî ravileri mutlaka farklı olmakla beraber, ferd hadisin ravilerine lafız ve manada veya sadece manada ortak olan farklı tarikli hadis “şâhid” demektir.² Özellikle birinci grupta yer alan Hadis Usûlü eserlerinde söz konusu kavramlarla ilgili bu tanımlar öne çıkmakta ve bu durumda şâhid, mutâbî'den daha kapsamlı ve daha genel görünmektedir.

İ'tibarla erişimleri amaçlanan ve aynı başlık altında işlenen her iki terimin (mutâbî' ve şâhidin) bu durumları onların aynı anlamda olduğunu ve müterâdif (eşanlamlı) kavramlar olduğunu göstermez. Nitekim muhaddisler, bu iki terimin tanımı ve kapsamında ittifak etmemektedirler. Bu durum bize, bu terimler arasında genel ve özelden başka bazı farklılıkların da bulunduğunu göstermektedir. “şâhid” teriminin bu tanımlarından şu iki husus öne çıkmaktadır:

bc-Merviyattan ele alınan ferd bir hadisi takviye için, senedin ortasına veya sonuna doğru aynı veya farklı sahabîden gelen benzer lafız ve içerikli veya sadece manası ortak ikinci bir hadis, şâhid hadis veya mutâbaatu'l-kâsıra demektir. (ilk Hadis Usûlü eserlerindeki durum).

bd-Merviyattan ele alınan ferd bir hadise destek için, mutlak farklı bir sahabîden gelen, aynı ya da benzer muhtevâlî ikinci bir hadis, şâhid hadis demektir. (İbn Kesîr ve sonrasında yaygın olan daha kuvvetli görüş).

Öne çıkan bu hususlar doğrultusunda denilebilir ki, şâhid hadiste aslolan ilgili ferd hadisin manen azizleşmesi ve kuvvetlenmesidir. Bu

¹ Hakim en-Nisâbü'l, *el-Medhal*, s. 94, 95, 98, 149, 150, 170, 188; el-Fasîhu'l-Herevî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 39; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 83; İbn Hacer, *Şerhu'n-nuhbe nüzhetü'n-nazar*, s. 71; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 243; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 132; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 291; Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve İstılahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1970, VIII, 132.

² İbn Kesîr, *İhtisâr'u ulûmi'l-hadis*, s. 49; Fasîhu'l-Herevî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 39; İbn Hacer, *Şerhu'n-nuhbe nüzhetü'n-nazar*, thk. Nurettin İtr, s. 71; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 243; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 132-133; ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, çev. Ahmet Nâim, I, s. 117; et-Tahhân, *Teyisr-u mustalahu'l-hadîs*, s. 104-105; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 336, 404-405; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s.291; Canan, *Hadis Usulü ve Tarihi*, s.551-552; Ammad Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, s.51.

durumda sonuç olarak diyebiliriz ki şahid hadis: Başka bir sahâbî ve raviler yoluyla gelen, ferd ve garib sanılan hadise manada ortak olan veya uygun düşen ve böylece onu kuvvetlendiren hadisdir.¹

Kanaatimce bu tarif, öne çıkan yukarıdaki iki durumu (farklı sahâbî ve lafız-mana farklılığını) birleştirici ve kapsayıcı nitelikte olup, söz konusu kavramlarla ilgili ihtilâfı gidermekte, tanımını netleştirmekte ve aşağıda konusunda isimlerini verdiğimiz ikinci grup görüş sahibi muhakkik hadisçilerin² tarif ve yorumlarına da uygun düşmektedir.

Hadis alimlerinin netleştirmede zorlandıkları bu sınırları ve farklı noktaları görebilmek perspektifiyle, bazı muhadislerce “şâhid” hadis ve “mutâba’aun aleyh” (müşâhedun aleyh) ile ilgili temel Hadis Usûlü kaynaklarında verilen örnek rivayetleri yeniden incelemek, verdiğimiz tablo 1 ve tablo 2’deki örnek rivayetlere tekrar göz atmak gerekmektedir. İmam Şâfî, Müslim, Nesâî, İbn Huzeyme başta olmak üzere ilk muhaddislere (birinci gruba) göre mutâbî’ (mutâba’atu’l-kâsıra) ve şâhid terimleri için örnek verilen hadisler ortaktır. Örneklerden biri, İmam Şafî’nin İmam Malik’ten rivayetinde tek kaldığı sanılan, Abdullah b. Dinar yoluyla İbn Ömer’den gelen,

رواه الشافعي عن مالك عن عبد الله بن دينار عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: " الشهر تسع وعشرون فلا تصوموا حتى تروا الهلال ، ولا تفطروا حتى تروه، فان غم عليكم فأكملوا العدة ثلاثين "

“Ay yirmi dokuz gündür. Hilâli görünceye kadar oruç tutmayınız, yine hilâli görünceye kadar bayram etmeyiniz. Eğer size hava bulutlanır, ufuk puslanırsa (Ay’ı göremezseniz), sayıyı (gün sayısını) otuza

¹ Hakim en-Nîsâbü’rî, *el-Medhal*, s. 94, 95, 98; İbn Kesîr, *el-Bâisu’l-hâsis*, s. 49; Fasîhu’l-Herevî, *Cevâhiru’l-usûl*, s. 39; Suyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, I, 243; Kâsimî, *Kavâidu’t-tahdîs*, s. 132; Subhî es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, çev. Yaşar Kandemir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Elif Matbaacılık, Ankara 1971, s. 192-194; et-Tahhân, *Teyisîr-u mustalahu’l-hadîs*, s. 104; Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s. 336, 404-405; Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 291; Canan, *Hadis Usulü ve Tarihi*, s.551-552; Ali Cum’a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, s. 51

² İbn Kesîr, *el-Bâisu’l-hâsis*, s. 49; Fasîhu’l-Herevî, *Cevâhiru’l-usûl*, s. 39; Suyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, I, 243; Kâsimî, *Kavâidu’t-tahdîs*, s. 132-133; et-Tahhân, *Teyisîr-u mustalahu’l-hadîs*, s. 104; Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s. 336, 404-405; Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s.291; Canan, *Hadis Usulü ve Tarihi*, s.551-552; Ammad Ali Cum’a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, s. 51.

tamamlayınız.”¹ anlamındaki rivayettir. Şâhid ve mutâbî’ konularında merkez olan ilgili hadis, yukarıda verdiğimiz tablo 1’e uygun olarak, aynı lafız ve benzer muhtevâdaki Buhârî ve Müslim’in Muhammed b. Ziyâd yoluyla Ebû Hüreyre’den; yine Müslim’in Ubeydullah b. Ömer, Nesâî’nin Muhammed b. Huneyn ve İbn Huzeyme’nin Âsım b. Muhammed yoluyla İbn Ömer’den rivayet ettikleri aşağıdaki hadislerle eksik mutâbâ’at ve şâhid örneği olarak desteklenmektedir:

حدثنا ادم حدثنا شعبة حدثنا محمد بن زياد قال سمعت أبا هريرة رضي الله عنه يقول قال النبي صلى الله عليه وسلم أو قال قال أبو القاسم ﷺ : "صوموا لرؤيته وأفطروا لرؤيته فان غي عليكم فأكملوا عدة شعبان ثلاثين" "

*“Ayı görmek şartıyla oruç tutunuz; ayı görmek şartıyla iftar ediniz (bayram yapınız); eğer hava bulutlu olursa Şaban’ın sayısını otuza tamamlayınız”*²

حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة ، حدثنا أبو أسامة ، حدثنا عبيد الله عن نافع ، عن ابن عمر رضي الله عنهما ؛ أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ذكر رمضان ، ف ضرب بيد يه فقال : " أشهر هكذا وهكذا(ثم عقد إجماعه في الثالثة) فصوموا. لرؤيته ، وأفطروا لرؤيته ، فان أغمى عليكم فاقدروا له ثلاثين" "

Müslim’in Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ve Ebû Üsâme yoluyla Ubeydullah b. , Ömer’den, onun Nâfi’den, Nâfi’ nin de İbn Ömer’den naklettiğine göre Resûlullah (s), Ramazan ayını anmış ve elleriyle işâret ederek şöyle buyurmuştur: *“Bu ay şöyle şöyledir..., üçüncü defasında başparmağını yummuş ve devamında; ayı görmek şartıyla oruç tutunuz, ayı görmek şartıyla bayram yapınız. Eğer hava bulutlu (kapalı ve puslu) olursa o ay için otuz gün takdir ediniz (hesaplayınız).*³

¹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, Sıyâm, 1, 2, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, I, 286; Şâfiî, *el-Ümm*, Sıyâm, II, 94; İbn Hacer, *Şerhu’n-nuhbe nüzhetü’n-nazar*, s. 71: Suyûtî, *Tedribu’r-râvî*, I, 243-244.

² Buhârî, *Sahih*, “Savm”, 11; Müslim, *Sahih*, “Sıyâm”, 18, 19; Nesâî, sünen, “Sıyâm”, 9.

³ Müslim, “Sahih”, Sıyâm”, 4; Nesâî, Sünen, “Sıyâm”, 11.

أخبرنا محمد بن عبد الله بن يزيد قال حدثنا سفيان عن عمرو بن دينار عن محمد بن حنين عن ابن عباس قال: عَجِبْتُ مَنْ يَتَقَدَّمُ الشَّهْرَ وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِذَا رَأَيْتُمُ الْهَلَالَ فَصُومُوا وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَأَفْطَرُوا فَإِنَّ غَمَّ عَلَيْكُمْ فَأَكْمَلُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ"

Muhammed b. Huneyn'in naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: “*Resûlullah (s), şöyle buyurduğu halde ay'ı (Ramazanı) öne alanlara şaşarım: Hilâli gördüğünüzde oruç tutunuz, onu gördüğünüzde bayram yapınız; eğer size hava bulutlu (kapalı) olursa ayın sayısını otuza (otuz güne) tamamlayınız.*”¹ İbn Huzeyme'nin Âsım b. Muaviye yoluyla naklettiği hadis ise, bazı Hadis Usûlü kaynaklarında² örnek verilen “فكملوه”³ (ay'ı otuza tamamlayınız) yerine doğrusu, “فأكملوا ثلاثين” şeklinde olup şöyledir:

حدثنا محمد بن الوليد، نا مروان بن معاوية، نا ابن فضيل، نا عاصم بن محمد العمرى عن أبيه (محمد بن زيد) عن ابن عمر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "الشهر هكذا هكذا، وهكذا ثلاثين، والشهر هكذا وهكذا" ويعقد في الثالثة، "فان غمّ عليكم فأكملوا ثلاثين" وفي خبر ابن فضيل: ثمّ طبق بيده وأمسك واحدة من أصابعه "فان أغمى عليكم فثلاثين"

İbn Huzeyme dedi ki: Bize Âsım b. Muhammed babası Muhammed b. Zeyd'den, o da İbn Ömer'den naklen Resûlullah'ın (s) şöyle buyurduğunu nakletti: “*Ay şöyle şöyledir, şöylece otuz gündür, ay şöyle, şöyle ve şöyledir...*” dedi, üçüncüde (parmağını) bağladı (kıstı) ve şöyle buyurdu “*Eğer size hava kapalı olur ve puslanırsa otuz gerekir (otuza tamamlayın). İbn Fudayl'in rivayetinde bu durum, Daha sonra ellerinin birbiri üzerine kapadı ve parmaklarından birisini tuttu ve “Eğer hava kapalı olursa üzerinize otuz (otuza tamamlamak) gerekir.”*”³ buyurdu, şeklindedir.

¹ Nesâî, Sünen, “Sıyâm”, 12.

² İbn Kesîr, *el-Bâisu'l-hasîs*, s. 49; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 71; Suyûtî, *Tedribu'r-ravi*, I, 243-244; ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I, 117; et-Tahhân, *Teyisîr'u mustalahu'l-hadîs*, s. 105-106.

³ İbn Huzeyme, *Sahîh'u İbn Huzeyme*, “Sıyâm”, 1909, III, 202.

Ulûmü'l-Hadîs'inde meşhur muhaddis İbnu's-Salâh, Atâ b. Ebî Rabâh yoluyla İbn Abbas'dan nakledilen ve ferd hadis olarak düşündüğü,

عن عطاء بن أبي رباح عن ابن عباس ان النبي صلى الله عليه وسلم قال : " لو (هالا) أخذوا
أهالما فدبغوه فانتفعوا به

(onun yani hayvanın derisini alıp (soyup) yararlısanız ya!)¹
içerikli hadise, yine İbn Abbas'a dayanan Abdurrahman b. Va'la'nın rivayet ettiği şu hadisi şâhid göstermektedir.:

“ما رواه عبد الرحمن بن وعلة عن ابن عباس قال : قال رسول الله صلى الله عليه
وسلم "أيما هاب دبغ فقد طهر "

Abdurrahman İbn Va'le'nin İbn abbas'dan rivayet ettiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “Herhangi bir hayvan postu (derisi) dabakalnırsa mutlak temiz omuş olur.”²

İlgili hadislerin daha evvel verilen rivayet tablolarında (tablo 2'de) görüleceği üzere, aynı içerik ve benzer metinli rivâyetin Ata b. Ebû Rabâh'dan gelen versiyonu, Üsâme b. Zeyd, Amr b. Dinar ve Yezîd b. Habîb rivâyetiyle örtüşmekte ve birbirlerini destekler niteliktedir. Senetleriyle birlikte tam mutâba'atı oluşturmaktadırlar. Ancak yine İbn Abbas'dan Ubeydullah b. Abdullah ve Abdurrahman b. Va'le yoluyla gelen rivayetler ise hiçbir dönemde mutabî bulamamış; ferd ve garib olarak kalmış görünmektedir.

IV-Muhaddislere Göre İ'tibâr, Mütâbî' ve Şâhid Terimleri Arasındaki Anlam İlişkisi:

1-İ'tibâr: Çalışmamızın seyri içinde tanıdığımız üzere “İ'tibâr”; ferd olduğu sanılan zayıf hadisin geliş yollarını, bu hadisi başka bir ravinin rivayet edip etmediğini, gerçekte ve ona ait bir asıl olup olmadığını tespit etmek, sıhhat yönünden onu kuvvetlendirmek, onunla amel edilebilmeyi sağlamak için yapılan araştırmadır. Yoksa kesinlikle “mutâbî” ve “şâhid”

¹ İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, s. 84, 85; Bkz. Müslim, *Sahîh*, “Hayz”, 100.

² Müslim, *Sahîh*, “Hayz”, 105.

hadisin yanında üçüncü bir hadis nev'i (çeşidi) değil, bu iki hadise erişmek için bir vesiledir.¹

2-Mutâbi' ve Şâhid Terimleri Arasındaki Farklar:

Bu iki hadisin (mutâbi' ve şâhidin) birini diğerinden ayıran, muhaddislerin belirlemede zorlandığı ince sınırlar (çizgiler) ve noktalar bulunmaktadır. Onlar:

a-"Şâhid" hadisdeki desteği, aynı sahâbîden gelen mana ortaklığına, farklı sahâbîden gelen hem lafız hem mananın yanında daha çok mana takviyesine yorumlayan İbu's-Salâh, Nevevî ve İbn Hacer vb. muhaddislere göre şâhid", "mutâbi'"den daha geneldir. Çünkü onlara göre "mutâba'at" (mutâbi') yalnız lafızla ilgili takviye ve ortaklık olup mana ile ilgisi yoktur.²

b-Suyûtî'ye göre aynı sahâbîden de gelse mutâba'at, lafız ortaklığı veya desteğine; şâhid de mana ortaklık ve desteğine mahsustur.³

c-Özellikle İbn Kesîr'le (774/1372) başlayan ve devam eden süreçte sarîh bir ifadeyle "şâhid" hadis, farklı sahâbîden gelen mana ortaklığı veya desteği şeklinde, farklı sahâbîden gelme ve mana ortaklığı koşullarına bağlanmakta ve bu durum Muhammed Cemaleddin el-Kâsimî'ye kadar (1332/1914) ve daha sonraki süreçte de tüm çalışmalara yansımış bulunmaktadır.⁴ İ'tibâr (araştırma) sonucunda denilebilir ki: Mutâbî hadis: Aynı sahâbîden gelen ferd hadisin ravilerine sadece lafızda (metinde) ortak ve destek olan değişik versiyonlu hadis demektir. Şâhid hadis: Aynı veya ayrı sahâbîden gelen ferd hadisin ravilerine yalnız mana ve muhtevâda ortak olan destek veren değişik versiyonlu hadis demektir. Bu nitelemelerin her iki hadis için de tanımlayıcı ve belirleyici olduğu kanaatindeyim.

¹ İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, s. 82; İbn Kesîr, *el-Bâisu'l-hasis*, s. 49; Fasîhu'l-Herevî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 38; İbn Hacer, *Şerhu'n-nuhbe nüzhetü'n-nazar*, s.72; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 243; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 133; ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, çev. Ahmet Nâim, I, s. 114; Subhî es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. Yaşar Kandemir, s. 192-193; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 174-175; et-Tahhân, *Teyisîr-u mustalahu'l-hadîs*, s. 104.

² İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, s. 83-85; İbn Hacer, *Şerhu'n-nuhbe nüzhetü'n-nazar*, s.71-72; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fî Şerh'ı Takrîbi'n-Nevevî*, I, 243.

³ Suyûtî, *Suyûtî, Tedribu'r-râvî*, s. I, 243; ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, çev. Ahmet Nâim, I, s. 114;

⁴ İbn Kesîr, ; İbn Kesîr, *el-Bâisu'l-hasis*, s. 49; Fasîhu'l-Herevî, *Cevâhiru'l-Usûl*, s. 39; İbn Hacer, *Şerhu'n-nuhbe nüzhetü'n-nazar*, s.72; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 243; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 133; ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, çev. Ahmet Nâim, I, s. 114; Subhî es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları* çev. Yaşar Kandemir, s. 192-193; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 404; et-Tahhân, *Teyisîr-u mustalahu'l-hadîs*, s. 104; Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.291; Canan, *Hadis Usulü ve Tarihi*, s.551-552; Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, s.51.

Sonuç

İlimler ve disiplinlerin kendilerine has dilleri yani ıstılahları, varlıkları ve bekâları adına genel dillerin yapı taşları olan kelimeler mesâbesindedir. Söz konusu olan dil, dünya ve âhiret mutluluğunu hedefleyen İslâm Dini ve onun dilini oluşturan Kur'ân ve onun Resûlullah (s) tarafından takip edilen yol ve davranışlar olan sünnet olunca konu hayâtî bir önem arz etmektedir. İslâm'ın iki temel kaynağından ilki olan Kur'ân'ı iyi anlamak, ancak Kur'ân ve tefsirle ilgili kavramların ciddi analiz ve anlaşılmasıyla mümkün olduğu gibi, kuşkusuz İslâm'ın ikinci kaynağı olan hadislerin anlaşılması da hadis ve hadis usulü ile ilgili temel kavramların öğrenilmesiyle mümkün olacaktır. Bu perspektifle, Hadis Usûlü kitaplarında geçen "i'tibâr", "şâhid ve "mütâbî " kavramlarıyla ilgili yaptığımız çalışmada biz, İslâmî ilimlerin ıstılahları ve temel kavramları konusunda ilk eser olan İmam Şâfiî'nin "er-Risâle" adlı eseri, Hadis İstılahları ve Hadis Usûlü konusunda ilk eser kabul edilen Râmehurmuzî'nin "el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l- vâî" adlı eserlerinden başlayarak merhum Cemâlluddîn el-Kâsimî'nin "Kavâidu't-tahdîs"'i ve Mahmud et-Tahhân'ın "Teysîr'u mustalahu'l-hadîs"e varıncaya kadar Arapça ve asrımıza ait mevcut Türkçe Hadis Usûlü ve İstılahlarıyla ilgili eserlerin genelini gözden geçirdik.

Çalışmamız sırasında; "i'tibâr", "şâhid ve "mütâbî " kavramlarının ilk Hadis Usûlü ve dini kavramlar eserlerinde müstakil bir konu olarak doğrudan yer almadığı; söz konusu kavramlar hakkında kitap veya makale şeklinde müstakil bir çalışmanın bulunmadığı; bunun yerine bazı meşhur Hadis Usûlü ve Hadis İstılahları eserlerinde "i'tibâr" teriminin, "mütâbî" ve "şâhid" terimleriyle birleşerek müstakil bir başlık olarak yer aldığı görülmüştür. Çağdaş bazı hadisçilerinin de belirttiği üzere başta İbnu's-Salâh ve Nevevî olmak üzere bazı meşhur Hadis Usûlü ve Hadis İstılahları eserlerinde i'tibâr teriminin, mütâbî ve şâhid terimlerine iliştilererek müstakil bir başlık olarak yer alması âdeti, hadis ilminde derin olmayan bazı okuyuculara "i'tibâr" teriminin, bu iki terimin (mütâbî ve şâhidin) bir bölümü (bir çeşit hadis) olduğu; bu üç terimin üç ayrı hadis çeşidi olduğu zannını vermiştir.

Konu olan kavramlarla ilgili bu durumun, ilk bakışta bazı okuyucularda kavram kargaşası problemine sebep olduğu anlaşılmıştır. İlgili problemi çözme amacıyla yapılan bu araştırmada; konu olan kavramlardan "i'tibâr"ın tamamen farklı, kesinlikle "mutâbî" ve "şâhid" hadisin yanında üçüncü bir hadis nev'i (çeşidi) değil, bu iki hadise erişmek için bir vesile olduğu; "mutâbî" ve "şâhid" kavramlarının ise anlamları itibariyle

birbirlerine benzer olsalar bile delâlet ve fonksiyonları itibariyle farklı oldukları; “mutâbi”in, aynı sahâbîden gelen ferd hadisin ravilerine sadece lafızda (metinde) ortak ve destek olan hadis olduğu; “şâhid” hadisin de, ister aynı ister ayrı sahâbîden gelsin ferd hadisin ravilerine yalnız mana ve muhtevâda ortak olan destek veren hadis demek olduğu anlaşılmıştır. Çalışmamız esnasında, bazı muteber Hadis Usûlü eserlerinde, özellikle de “Sahîhân” da azımsanmayacak sayıda “mutâbi” ve “şâhid” hadislerle desteklenmiş ferd ve garîb hadisler olduğundan bahsedildiğini gördük. Hadis Edebiyatının güzîde eserleri olan “Sahîhayn” ile ilgili bu durum, ferd ve garip olduğu söylenen bu hadislerin başka senetlerle nakledilip edilmediğini, önceki çalışmalara ilâveten çağımızın bilgi ve teknoloji imkanlarıyla yeniden araştırmayı ve özel bir çalışmayı gerektirmektedir. Ayrıca bu çalışmada; Tirmizî’nin, Ebû Eyyûb es-Sahtiyânî’den “zaîfu’l-hadîs” ravi olan Hasan b. Ebû Ca’fer yoluyla rivayet ettiğı, bu nedenle de hadisin zaîf ve garîb olduğunu belirttiğı; Suyûtî’nin, râvileri içinde “metrûkü’l-hadîs” bir ravi olan Hasan b. Dinar bulunduğu için itibara elverişli bulmadığı, mutâbi’ ve şâhid hadis kuvvetinde olmadığı halde “... أحب حبيك هونا ما” (*Sevdiğini ölçülü sev....*) şeklindeki meşhur rivayetin, ne yazık ki bazı meşhur hadisçiler tarafından onun zamanına kadar ve hatta zamanımızda dahi bazı Hadis Usûlü eserlerinde mutâbi’ veya şâhid hadisi bulmaya yönelik i’tibâr işlemi ve mutâbaat çeşitlerine örnek verildiğı tespit edilmiştir.

Yine bu çalışmamız sırasında; muhakkik muhaddis İbn Kesîr’e (774/1372) kadar olan Hadis Usûlü eserlerinde mutâbi’in tanımı: “Aynı sahâbîden gelen ferd bir hadisin ravilerine, lafız ve manada veya sadece manada uygun veya ortak olarak rivayet ettikleri hadis” şeklinde, şâhid hadisin tanımı: “İster aynı ister farklı sahâbîden gelsin, ferd hadisin ravisine bir başka ravinin lafzen ve ma’nen veya sadece mana itibariyle uygun düşen veya ortak olan hadis” şeklinde olup, kesin bir lafız ve mana tahsisi bulunmazken, hatta bu manada şâhid hadislerle mutâba’atı’l-kâsıra hadis aynı sayılırken, daha sonraki süreçlerde; şâhid hadis tanımında; “farklı sahâbîden gelmiş olma, anlam veya muhtevâ benzerlik ve uygunluğu” ifâdelerinin net olarak yer aldığı görülmüştür.

Konusunda ne ilk ne de son olan bu çalışmada; ele alınan bu üç kavramın (i’tibâr, mutâbi’ ve şâhidin) birbirlerinden farklı oldukları, hadis ilminde otorite alimlerin eserlerindeki ta’rif ve örnekler incelenerek ortaya konulmaya, karışıklık ve kargaşa problemi giderilmeye çalışılmıştır. Bu türden birbirlerine müterâdif ve mücâvir hadis terimleri üzerinde uzmanlarınca yapılan çalışmanın, sahîh sünnete erişimi, sünnetin daha sağlıklı şekilde anlaşılıp yorumlanmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyim.

Bu ümit ve düşüncelerle, Hadis İlmi'nde anlamları ve fonksiyonları itibariyle birbirlerine müterâdîf ve yakın olan başka kavramlarla (müsned, muttasıl, mevsûl, merfû', mu'tesıl vb.) ilgili daha başka çalışmalar yapılmasını temennî eder, bu konuda çaba sarfeden herkese başarılar dilerim.

Kaynakça

- Aclunî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs ammâ's-tehere mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Kahire ts.
- A. J. Wensinck, *Mu'cemü'l-müfehres li elfâzî'l-hadîsi'n-Nebevî*, I-VIII, İstanbul 1988.
- Ammad, Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, çev. Yavuz Köktaş, İstanbul 2011.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 2012.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-X, Beyrut ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul 1891.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Dârekutnî*, I-IV, Lübnân 1993.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Süneni'd-Dârimî*, I-II, İstanbul 1981.
- Ebu'l-Hasan el-İclî, Ahmed b. Abdullah, *Tarihu's-sikât*, Beyrut 1984.
- Fasîhu'l-Herevî, Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Ali el-Fârisî, *Cevâhiru'l-usûl fî ilm-i hadîsi'r-Resûl*, thk. Ebu'l-Maâlî el-Kâdî Ather el-Mubârekfûrî, INDIA 1393.
- Hakim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah, *Ma'rîfet'ü ulûmi'l-hadîs*, thk. Seyyid Ma'zam Hüseyin, Beyrut 1997.
- *Kitabu'l-medhal ilâ ma'rîfet-i kitâbi'l-iklîl*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Beyrut 2003.
- Hasan Hilmi Efendi-Hasan Tahsîn, *Kâmus Tercemesi*, I-IV, İstanbul 1305.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Beyrut 1988.
- İbnu'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, I-IV, Beyrut 1956.
- İbn Hacer, Şihâbeddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer, *el-Isâbe fî temyîzi's-sahâbe*, I-IV, Beyrut 1328.
- *Tehzîbu't-tehzîb*, I-XII, Beyrut 1958.
- *Tehzîbu't-tehzîb*, I-IV,, Beyrut 1996.
- *Takrîbu't-tehzîb*, Beyrut 1986.
- *Şerhu'n-nuhbe nüzhîti'n-nazar fî tevzîh-i nuhbetü'l-fiker*, thk. Nurettin İtr, Dimaşk 1993.

- İbn Hanbel, Ebu Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *Müsned'ü Ahmed b. Hanbel*, I-VI, İstanbul 1981.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *Müsned'ü Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb b.el-Arnaût, IX, 218 (hadis no: 5294).
- İbn Hibbân, Ebu Hatim Muhammed b. Hibbân, *Sikât-u İbn Hibbân*, I-IX, Beyrut 1988.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî, *Sahîh'u İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut 1980.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *el-Bâisu'l-hasîs şerh'i ihtisâr-i ulûmi'l-hadîs*, tlf. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut 1408.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünen-i İbn Mâce*, I-II, İstanbul 1981.
- İbn Manzur, Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, I-XV, Beyrut ts.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr, Dımaşk 1993.
- İbrahim Canan, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, I. Ankara 1998.
- el-Kâsimî, Muhammed Cemâleddin, *Kavâidu't-tahdîs*, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr, Muhammed Reşîd er-Rızâ, Beyrut 1987.
- Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Arbiyyu'l-esâsî*, Larousse, Aleco 1989, s. 192-193.
- Mâlik b. Enes, Ebu Abdillâh, *el-Muvatta'*, I-II, İstanbul 1981.
- Muhammed Fuâd Abdulkaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, İstanbul ts.
- Muhammed et-Tahhân, *Teyisr-u mustalahu'l-hadîs*, Kahire 1981.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *Sahîhu'l-Müslim*, I-III, İstanbul 1981.
- el-Müncid fî'l-luğati ve'l-a'lâm*, I-II, Beyrut 1986.
- Râgıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Beyrut ts.
- er-Râmehurmüzî, el-Kâdî Hasen b. Abdurrahman, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut 1391.
- Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Istılahları*, çev.. Yaşar Kandemir, Ankara 1971, s. 193;
- Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Tedribu'r-râvî fî şerh'i takrîbi'n-Nevevî*, I-II, thk. Abdolvahhâb Abdullatîf, Beyrut 1979.
- Şâfîî, Muhammed İdris, *er-Risâle*, tlg. Abdulfettah b. Zâfir Kebbâre, Beyrut 1999.
-*İhtilâfu'l-Hadîs*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Beyrut 1985.

..... *el-Ümm*, trc. Şeyh Mustafa Abdurrezzâk, Bulâk 1321.

Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara 1985.

Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen-i Tirmizî*, I-V, İstanbul, 1981.

Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, çev. Ahmed Naim, Ankara 1970.